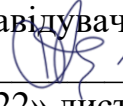

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Кафедра соціальної роботи та інклюзивної освіти

Допущено до захисту
Завідувач кафедру

Катерина ПЕТРОВСЬКА
«22» листопада 2025

**ОСОБЛИВОСТІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ У ЦИВІЛЬНЕ
ЖИТТЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувачка
другого (магістерського) рівня вищої освіти,
групи М22СР-з
Галузь знань 23 Соціальна робота
Спеціальність 231 Соціальна робота
Освітньо-професійна програма: "Поствоєнна
соціально-психологічна реабілітація"
Марина ЯКУБЕНКО

Керівник: к. пед. н., доц. Анастасія ПОПОВА

Рецензент: к. пед. н., доц. Анастасія ТУРГЕНЄВА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ У ЦИВІЛЬНЕ ЖИТТЯ	6
1.1. Поняття та сутність реінтеграції військовослужбовців.	6
1.2. Основні чинники реінтеграції військовослужбовців.....	16
1.3. Специфіка реінтеграції військових в Україні.	26
Висновки до першого розділу	38
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ	40
2.1. Огляд зарубіжного досвіду реінтеграції військових (на прикладі США).40	40
2.2. Порівняльний аналіз систем реінтеграції військових в Україні та США.50	50
2.3. Шляхи вдосконалення української системи реінтеграції військових на основі досвіду США.....	56
Висновки до другого розділу	62
ДЕКЛАРАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ГШІ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	67

ВСТУП

Актуальність. Сучасні соціально-політичні реалії України, зумовлені тривалою збройною агресією російської федерації, актуалізують проблему повернення військовослужбовців до цивільного життя після виконання бойових завдань. Сотні тисяч захисників і захисниць України стикаються з необхідністю адаптації до нових соціальних, психологічних, економічних і побутових умов, що суттєво відрізняються від умов служби.

Згідно з даними Міністерства у справах ветеранів України, понад 1 млн осіб уже мають статус учасників бойових дій, а отже, проблема їх ефективного повернення до суспільства набуває загальнонаціонального масштабу. Багато ветеранів переживають посттравматичний стресовий розлад, відчуття ізоляції, труднощі з працевлаштуванням, нерозуміння з боку оточення. Невирішеність цих питань може призводити до соціальної дезадаптації, конфліктів у сім'ї, девіантної поведінки, зниження якості життя. Реінтеграція військових є не лише особистісним, а й суспільним викликом, адже від ефективності цього процесу залежить соціальна стабільність, безпековий потенціал держави та розвиток громадянського суспільства. Саме тому вивчення особливостей реінтеграції ветеранів потребує комплексного підходу, який охоплює психологічні, соціальні, педагогічні та правові аспекти, а також співпрацю державних структур, громадських організацій і фахівців соціальної сфери.

Проблематика реінтеграції військовослужбовців у мирне суспільство є міждисциплінарною і комплексно вивчається низкою українських науковців у психологічному, соціально-педагогічному, правовому та медико-реабілітаційному вимірах, а саме: В. Осьодло, Ю. Приходько, О. Карамушка, С. Миронець, І. Мушкевич, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. (психологічна адаптація, стресові реакції та посттравматичні зміни особистості військовослужбовців після участі в бойових діях); О. Хміляр, Л. Лепіхова, І. Клименко, С. Максименко, Н. Пов'якель та ін. (соціально-психологічні

механізми подолання травматичного досвіду, формування життєстійкості та внутрішніх ресурсів особистості ветеранів); А. Капська, І. Зверева, Н. Семигіна, О. Безпалько, І. Трубавіна, Л. Коваль (соціально-педагогічні аспекти підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей, роль соціальної роботи у процесі адаптації); Л. Волинець, О. Ярошенко, В. Ребало, О. Балакірева, І. Сопілко (державну політику, правові та інституційні механізми реінтеграції ветеранів).

Реінтеграція передбачає не лише фізичне повернення з війни, а насамперед психологічне, соціальне та професійне відновлення особистості. Військові стикаються з низкою труднощів - від посттравматичних розладів і емоційного виснаження до втрати життєвих орієнтирів, роботи, сімейних зв'язків. Як свідчать дослідження Міністерства у справах ветеранів України, понад мільйон громадян мають статус учасника бойових дій, і ця кількість продовжує зростати. Це означає, що питання системної підтримки та соціальної адаптації ветеранів є не лише гуманітарним, а й національним пріоритетом.

Вивчення особливостей реінтеграції військових у цивільне життя має важливе практичне значення для вдосконалення державної політики у сфері соціального захисту, підготовки фахівців соціальної роботи та формування інклюзивного, безпечного середовища для ветеранів і їхніх родин, що і зумовило вибір нами теми дослідження «Особливості реінтеграції військових у цивільне життя: український та зарубіжний досвід».

Об'єкт дослідження: процес реінтеграції військовослужбовців у цивільне життя.

Предмет дослідження: порівняльний аналіз сутності і структури процесу реінтеграції особливостей реінтеграції військових у цивільне життя в Україні та США.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати сутність і структуру процесу реінтеграції військовослужбовців у цивільне життя та визначити

напрями вдосконалення української системи підтримки ветеранів з урахуванням досвіду США.

Завдання дослідження:

1. Розкрити поняття, сутність і зміст реінтеграції військовослужбовців у цивільне життя.
2. Проаналізувати основні чинники, що впливають на успішність реінтеграційного процесу військових.
3. Дослідити специфіку реінтеграції військових в Україні та оцінити ефективність чинних державних і громадських програм підтримки ветеранів.
4. Здійснити порівняльний аналіз українського та зарубіжного досвіду реінтеграції військових і визначити шляхи вдосконалення національної системи з урахуванням кращих міжнародних практик.

Методи дослідження: *теоретичні методи* (аналіз наукової літератури, синтез і узагальнення, порівняльно-історичний аналіз, порівняльний аналіз, класифікація та типологізація); *емпіричні методи* (аналіз нормативно-правових документів, контент-аналіз, вивчення статистичних даних, кейс-метод).

Структура дослідження: робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 75 сторінки, із них основного тексту – 65 сторінок. Робота містить 6 таблиць.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ У ЦИВІЛЬНЕ ЖИТТЯ

1.1. Поняття та сутність реінтеграції військовослужбовців.

Реінтеграція військовослужбовців є складним і багатовимірним процесом, що охоплює відновлення їхнього повноцінного функціонування в цивільному житті після завершення служби чи участі в бойових діях. У сучасних умовах повномасштабної війни в Україні питання реінтеграції набуло особливої актуальності, адже значна кількість військових повертається до громад, сімей та ринку праці з різним бойовим досвідом і психологічними наслідками. Розуміння сутності цього процесу дає змогу визначити ключові потреби ветеранів, окреслити механізми підтримки та сформувані ефективні моделі соціально-психологічної допомоги.

Поняття «реінтеграція» має міждисциплінарне походження та формується в межах соціології, психології, педагогіки, права та військових наук. Етимологічно термін походить від латинського *re-integratio* – «відновлення цілісності», «повернення до попереднього стану». У класичному значенні реінтеграція означає процес повторного включення індивіда або групи в соціальну систему після періоду вибуття чи ізоляції. Цей зміст став підґрунтям для подальшого розвитку терміна у сучасних наукових дискурсах, зокрема у сфері підтримки осіб, які пережили травматичні події, військову службу або перебували в умовах, що значно відрізняються від цивільного середовища [18, с. 236].

У соціології поняття реінтеграції виникло у зв'язку з вивченням процесів ресоціалізації та соціальної адаптації. Нам'ясенко О. наголошує на необхідності повернення індивіда до структур суспільства після періодів соціальної дезадаптації, викликаних кризами, зміною ролей, маргіналізацією або травматичними подіями. У цьому контексті реінтеграція розглядалася як відновлення функціональної взаємодії особистості з соціумом, повернення її до повноцінного виконання соціальних ролей і норм. Концептуально

реінтеграція доповнила ідею соціальної адаптації, акцентуючи увагу не лише на пристосуванні, але й на відновленні цілісності особистості та її соціальних зв'язків [29].

Психологічна наука почала активно використовувати термін «реінтеграція» у ХХ столітті, особливо після Другої світової війни, коли постала проблема масового повернення військових додому. Реінтеграцію доглядали як процес відновлення внутрішньої рівноваги особистості, її здатності до життєдіяльності після пережитої психотравми. У цьому контексті реінтеграція асоціювалася з подоланням травматичного досвіду, поверненням до відчуття безпеки та можливості вибудувувати життєві плани. У військовій психології термін став ключовим для опису виходу з бойового режиму, відновлення саморегуляції, зменшення симптомів ПТСР та набуття навичок мирного життя.

Правова і політична сфери почали застосовувати поняття реінтеграції у зв'язку з процесами реабілітації та повернення громадян, які перебували в екстремальних умовах: військовослужбовців, колишніх полонених, жертв конфліктів, учасників миротворчих місій. У міжнародному праві термін набув особливого значення після ухвалення низки документів ООН, спрямованих на захист ветеранів, осіб, які пережили бойові дії, та населення, що перебувало у зонах конфлікту. Реінтеграція стала трактуватися як частина більш широкого комплексу процесів – реабілітації, ресоціалізації та відновлення прав.

У військових дослідженнях поняття реінтеграції виникло як відповідь на необхідність повернення солдатів до цивільного життя після виконання службових обов'язків у бойових умовах. Ще після Першої світової війни європейські держави почали впроваджувати програми підтримки ветеранів, однак саме після війни у В'єтнамі у США було сформовано перші системні підходи до реінтеграції, які поєднували психологічну, соціальну, професійну та правову допомогу. Таким чином, поняття реінтеграції військовослужбовців почало означати не лише повернення додому, а й

комплекс заходів, що дозволяють людині реалізувати себе у нових життєвих умовах.

У пострадянських країнах поняття реінтеграції увійшло у науковий обіг після конфліктів на пострадянському просторі, зокрема після війни в Афганістані. Однак системного підходу до реінтеграції тоді не сформували: переважно увага приділялася медичній реабілітації, а психологічний і соціальний компоненти залишалися поза увагою. Лише у XXI столітті в умовах міжнародних миротворчих операцій, локальних конфліктів та, особливо, після початку війни в Україні у 2014 році термін «реінтеграція» набув нового змісту та важливості. Він почав вживатися у контексті необхідності комплексної підтримки військовослужбовців, включаючи психологічне відновлення, соціальну адаптацію, працевлаштування, відновлення стосунків у сім'ї та формування нових життєвих стратегій [48, с. 133].

За визначенням Чалкової І. реінтеграція військовослужбовців – це багаторівневий, динамічний та тривалий процес повернення особи, що брала участь у військових діях або тривалій службі, до повноцінного функціонування в цивільному житті. Поняття охоплює широкий комплекс змін, які мають відбутися на психологічному, соціальному, професійному та побутовому рівнях, щоб військовий зміг ефективно адаптуватися до нових життєвих умов та відновити власну цілісність як особистість і член суспільства. В умовах сучасної війни в Україні термін набуває особливої актуальності, адже повернення з фронту супроводжується численними викликами, що потребують системної підтримки та міжвідомчої взаємодії [51, с. 224].

У вузькому розумінні реінтеграція стосується процесу включення ветерана у цивільне середовище після демобілізації. Це включає відновлення соціальних зв'язків, повернення до сімейних ролей, встановлення нових трудових відносин, пошук життєвих орієнтирів і стабільності. У ширшому значенні реінтеграція розглядається як повернення людини до стану

рівноваги, безпеки та соціальної значущості, що дозволяє їй реалізовувати свої потреби, цілі та потенціал після прожитого травматичного досвіду.

Сутність реінтеграції військовослужбовців полягає в комплексному, багатовимірному та послідовному процесі повернення військових до цивільного життя після завершення служби, участі в бойових діях чи повернення з полону. Це не просто фізичне повернення додому, а глибока трансформація, яка охоплює психологічні, соціальні, професійні, правові та культурні аспекти життя людини. Реінтеграція спрямована на відновлення особистісної цілісності, функціональної спроможності та соціальної включеності військовослужбовця у мирне середовище, враховуючи специфіку бойового досвіду й наслідки травматичних подій [53, с. 356].

Психологічний вимір реінтеграції є ключовим, оскільки бойовий досвід часто супроводжується інтенсивними стресовими чинниками, травматичними спогадами та потребою адаптуватися до абсолютно іншого життєвого ритму. В умовах війни військові живуть у режимі постійної загрози, максимального напруження, очікування небезпеки та готовності до дії. Повернення у мирне життя означає входження у середовище, де ці навички вже не є домінантними, а частина автоматичних реакцій (гіпернастороженість, емоційна відстороненість, агресивність, уникнення) може стати перешкодою. Сутність психологічної реінтеграції полягає у відновленні здатності жити безпечно, стабільно, у гармонії з собою та близькими, керувати емоціями й опрацьовувати травматичні переживання. Це передбачає як внутрішню роботу ветерана, так і надання кваліфікованої психологічної підтримки.

Соціальний вимір реінтеграції визначає її як процес повернення військовослужбовця до системи соціальних відносин, що ґрунтуються на інших правилах, ніж військовий колектив. Служба формує чітку ієрархію, дисципліну, командність, стандартизовану поведінку, тоді як цивільне середовище базується на гнучкості, багатоваріантності та різноманітті соціальних ролей. Сутність соціальної реінтеграції полягає у тому, щоб

людина могла відновити або сформувати наново соціальні зв'язки, навчитися взаємодіяти без військових моделей поведінки та знайти своє місце у громаді. Важливу роль тут відіграють сім'я, громада, друзі, соціальні служби та інституції, які підтримують процес повернення.

Сутність реінтеграції також полягає у відновленні ідентичності ветерана. Під час служби формується військова ідентичність, що ґрунтується на відчутті місії, обов'язку, солідарності з побратимами, готовності до ризику. Повернення у мирне життя ставить нові питання: хто я тепер? якою є моя роль? чи визнає суспільство мій внесок? Відповіді на ці питання визначають внутрішню рівновагу, самооцінку та мотивацію до соціальної активності. Реінтеграція допомагає людині поєднати досвід служби з новими життєвими цілями, зберегти гідність, знайти сенс після війни та вибудувати нову життєву траєкторію [30, с. 38].

Окремим виміром сутності реінтеграції є формування відчуття належності до суспільства. Ветерани часто зіштовхуються з нерозумінням, стигмою, браком емпатії або, навпаки, не реалістичними очікуваннями. Тому реінтеграція є не лише процесом, у якому адаптується ветеран, а й процесом, у якому змінюється саме суспільство, навчаючись приймати та підтримувати тих, хто повернувся з війни.

Отже, сутність реінтеграції військовослужбовців полягає у створенні умов, за яких людина, що пройшла через екстремальний досвід, знову може стати активним, успішним і психологічно стабільним членом суспільства. Реінтеграція – не одноразова дія, а тривалий шлях від війни до мирного життя, що визначає якість життя військовослужбовця та соціальну стійкість держави загалом.

Соціально-історичні передумови реінтеграції військовослужбовців в Україні формувалися під впливом складних історичних подій, військово-політичних трансформацій і суспільних змін, які визначили як зміст поняття реінтеграції, так і потребу в системних механізмах підтримки ветеранів. Український досвід у цій сфері має кілька важливих етапів, кожен із яких

сформував нові виклики, практики та підходи до повернення військових до мирного життя.

Період після здобуття незалежності у 1991 році став першим важливим етапом у формуванні передумов для реінтеграції. Україна успадкувала від Радянського Союзу значну кількість військовослужбовців та ветеранів Афганської війни, однак державної системи їх реінтеграції практично не існувало. Соціальні гарантії мали формальний характер, а психологічна та соціальна підтримка залишалася поза сферою уваги держави. Ветерани Афганістану часто стикалися з проблемами безробіття, відсутністю фахової підтримки та не визнанням їхніх потреб. Цей досвід виявився важливим, оскільки продемонстрував необхідність розбудови окремої системи підтримки ветеранського середовища.

Подальшим етапом стало формування українських миротворчих контингентів у 1990-х – початку 2000-х років. Участь українських військових у міжнародних операціях ООН та НАТО створила передумови для переосмислення поняття реінтеграції відповідно до міжнародних стандартів. У цей період з'явилися перші програми медичної та професійної реабілітації військових, які повернулися з миротворчих місій. Однак ці програми були локальними, не носили системного характеру та охоплювали обмежену кількість людей. Таким чином, міжнародний досвід дав Україні перші уявлення про важливість комплексної підтримки, але не сформував цілісної інфраструктури реінтеграції.

Важливою історичною передумовою сучасної системи реінтеграції стала війна на Сході України, що розпочалася у 2014 році. Саме цей конфлікт вперше поставив перед Україною масштабне завдання – реінтеграцію десятків тисяч військовослужбовців, що повернулися із зони бойових дій. На той час держава не мала готових механізмів для організації комплексної підтримки, що призвело до численних труднощів: відсутність дієвих програм психологічної реабілітації, недостатність фахівців, низький рівень міжвідомчої взаємодії, неврегульованість прав ветеранів та учасників

бойових дій. Проблеми ветеранів стали помітними на соціальному рівні: зростання випадків ПТСР, суїцидальних явищ, складнощі із працевлаштуванням, конфлікти в сім'ях. Цей період став переломним, адже суспільство усвідомило важливість психологічної, соціальної та професійної підтримки військових, а держава почала формувати нормативно-правову базу у сфері реабілітації та соціального захисту ветеранів [26, с. 378].

Поступово почали формуватися державні інституції та програми, спрямовані на реінтеграцію. Було запроваджено статус «учасника бойових дій», розширено систему пільг, створено перші центри психологічної допомоги, реабілітаційні заклади та програми професійної адаптації. Хоча ці інструменти не завжди були ефективними, саме на цьому етапі виникла концепція комплексної підтримки ветеранів, яка включала психологічну, соціальну, медичну та професійну допомогу.

Важливим соціальним фактором цього періоду стала активність громадських та волонтерських організацій. Саме вони першими створили центри психологічної підтримки, ініціювали курси для ветеранів, забезпечували їх медичною допомогою та допомагали з працевлаштуванням. Волонтерські структури заповнили прогалину, залишену державою, і стали основним рушієм змін у сфері реінтеграції. Їх досвід та ініціативи пізніше стали основою реформ у державній системі підтримки ветеранів.

Новим етапом у формуванні передумов реінтеграції стало створення у 2019 році Міністерства у справах ветеранів України. Це стало свідченням того, що питання реінтеграції та підтримки військових отримало державний пріоритет. З'явилися комплексні програми реабілітації, запроваджено єдині електронні реєстри ветеранів, створено інфраструктуру ветераноцентричних послуг. Проте навіть попри інституціональні зміни, система залишалася фрагментованою та недосконалою [14, с. 223].

Наймасштабніші соціально-історичні передумови реінтеграції сформувалися після початку повномасштабного вторгнення росії у 2022 році. Сотні тисяч військовослужбовців, мобілізованих та добровольців, стали

учасниками бойових дій, і значна частина з них потребуватиме реінтеграції у мирне життя. Масштаб травм, складність бойового досвіду, тривалість служби та вплив війни на цивільне населення створюють унікальні виклики. Ситуація 2022–2025 років формує абсолютно новий рівень потреб ветеранів, а також вимагає розвитку сучасних моделей психологічної, соціальної та професійної реінтеграції, що мають відповідати міжнародним стандартам.

Соціально-історичними передумовами реінтеграції стає також трансформація ставлення суспільства до військових. З одного боку, зростає повага до захисників і формуються ветеранські спільноти. З іншого – економічні труднощі, втома суспільства від війни, стигматизація психічних розладів можуть ускладнювати повернення військових до повсякденного життя. Тому реінтеграція стає не лише індивідуальним, а й суспільним процесом.

Реінтеграція військовослужбовців у цивільне життя є складним і багатовимірним процесом, що потребує комплексної підтримки з боку держави, громади, сім'ї та фахівців. Проте в реальних умовах війни та поствоєнного відновлення цей процес часто ускладнюється низкою проблем, які мають як індивідуальний, так і системний характер. Основні труднощі, з якими стикаються військові під час повернення до мирного життя, охоплюють психологічні, соціальні, економічні, сімейні та правові аспекти.

Дослідниця А. Корнієвська зазначає, що психологічні проблеми є одними з найбільш поширених і впливають на всі інші сфери життя ветерана. Бойовий досвід часто супроводжується посттравматичним стресовим розладом, тривожністю, депресією, емоційним вигоранням, порушенням сну, гіпернастороженістю, агресивністю чи емоційною відстороненістю. Багато військових, повертаючись додому, продовжують жити у «бойовому режимі», коли реакції, що були корисними в умовах небезпеки, стають дезадаптивними у мирному середовищі. Поширеною проблемою є також небажання звертатися по психологічну допомогу через страх стигматизації або недовіру до фахівців. Обмежена кількість підготовлених психотерапевтів

та інколи формальний підхід до реабілітації поглиблюють ці труднощі [15, с. 157].

Соціальні проблеми реінтеграції пов'язані з труднощами повернення до звичайного способу життя, взаємодії з оточенням та відновленням соціальних зв'язків. Військові нерідко стикаються з нерозумінням з боку цивільних, неможливістю повною мірою пояснити свій досвід, почуттям самотності або ізольованості. Втрата побратимів, зміна життєвих ролей, розрив звичного кола спілкування створюють емоційний вакуум, який важко заповнити. Соціальна стигма щодо психологічних наслідків війни, упередження або невіправдані очікування суспільства також можуть стати бар'єром для успішної інтеграції. Додатковою проблемою є адаптація до змінених умов у громадах, які самі пережили війну: руйнування інфраструктури, переїзди, внутрішнє переміщення сімей.

Економічні проблеми займають значне місце серед труднощів реінтеграції. Після повернення багато військових стикаються з безробіттям або проблемами працевлаштування, оскільки цивільний ринок праці не завжди готовий надати робочі місця, які відповідають їхнім навичкам. Потреба у перекваліфікації, недостатній рівень освіти, страх роботодавців щодо емоційного стану ветеранів – усе це ускладнює пошук роботи. Деякі військовослужбовці мають інвалідність або хронічні захворювання, які обмежують їхню здатність працювати. Нестача державних програм, що реально сприяють професійній адаптації, також створює економічну нестабільність і підвищує рівень стресу.

Сімейні проблеми нерідко стають найболючішими у процесі реінтеграції. Повернення додому означає не лише возз'єднання, а й побудову взаємин у нових умовах. Військовий та його близькі могли суттєво змінитися за час служби. Це призводить до конфліктів, емоційної дистанції, непорозумінь. Діти, які довго не бачили батька чи матір, можуть переживати тривогу або страх. Подружні стосунки теж часто опиняються під загрозою через зміну ролей, накопичений стрес або емоційне відчуження. Брак

сімейної психотерапевтичної підтримки значно ускладнює можливість налагодження гармонійних стосунків [12, с. 582].

Правові та бюрократичні проблеми, як зазначають В. Боснюк та С. Камардіна, також стають суттєвим бар'єром у реінтеграції. Оформлення статусу ветерана, доступ до медичних послуг, отримання пільг, компенсацій чи реабілітаційних послуг часто супроводжуються складною та тривалою процедурою. Недосконалість нормативно-правової бази, бюрократичні перепони, повільність ухвалення рішень демотивують ветеранів і викликають відчуття несправедливості. Особливо гостро ці проблеми проявляються у військових, які повертаються з полону або зазнали поранень, адже їхні потреби є більш невідкладними та комплексними [4, с. 50].

Системні проблеми державної інфраструктури реінтеграції полягають у недостатній координації між установами, нестачі спеціалістів, нерівному доступі до послуг у різних регіонах та відсутності довготривалих програм супроводу. Часто реінтеграція відбувається фрагментарно, без стратегічного підходу, коли окремі служби працюють без узгодження між собою, а надання допомоги залежить від активності конкретних волонтерських організацій чи громад.

Таким чином, реінтеграція військовослужбовців є складним, багатовимірним і тривалим процесом, що охоплює психологічне, соціальне, професійне та правове відновлення особистості після повернення з військової служби чи бойових дій. Її сутність полягає у забезпеченні можливості ветерана адаптуватися до змінених умов життя, відновити внутрішню рівновагу, соціальні зв'язки та здатність до самореалізації. Розуміння концептуальних основ реінтеграції дозволяє формувати цілісні підходи до підтримки військових, створювати ефективні програми допомоги та визначати ключові напрямки державної і суспільної взаємодії у сфері ветеранської політики.

1.2. Основні чинники реінтеграції військовослужбовців.

Реінтеграція військовослужбовців у цивільне життя залежить від комплексу взаємопов'язаних чинників, які визначають успішність адаптації після повернення з бойових дій чи тривалої служби. Ці чинники охоплюють психологічні, соціальні, економічні, правові та культурні аспекти, що формують середовище, у якому відбувається відновлення особистості та її залучення до мирного життя. Усвідомлення ключових факторів дозволяє не лише зрозуміти специфіку потреб ветеранів, а й побудувати ефективну систему підтримки, спрямовану на зміцнення їхнього добробуту, соціальної стабільності та інтеграції у громаду.

Психологічні чинники відіграють ключову роль у процесі реінтеграції військовослужбовців, адже саме внутрішній стан особистості визначає її здатність адаптуватися до нових умов, взаємодіяти з оточенням та будувати повноцінне життя після служби. Повернення з війни супроводжується значними викликами для психіки, які проявляються як у вигляді наслідків пережитих травматичних подій, так і у складнощах переходу з військового середовища до мирного.

Одним із найважливіших психологічних чинників є наявність або відсутність посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Бойові дії передбачають постійний вплив стресу, небезпеки та втрат, які залишають глибокий слід у психіці людини. ПТСР проявляється у вигляді нав'язливих спогадів, флешбеків, нічних кошмарів, гіпернастороженості, емоційного оніміння або уникнення будь-яких нагадувань про події на фронті. Ветерани з ПТСР нерідко мають труднощі у взаємодії з близькими, спілкуванні, контролі емоцій, що ускладнює адаптацію до мирного життя. Тому інтенсивність психологічної травми та рівень її опрацювання є одним із центральних чинників реінтеграції.

Важливим чинником є рівень психологічної готовності до повернення. Військові часто формують специфічну систему поведінки, мислення й емоційної регуляції, адаптовану до бойових умов. Під час повернення до

цивільного життя ця система стає недоречною, а інколи – навіть шкідливою. Здатність ветерана усвідомити зміни, прийняти нові життєві ролі, відмовитися від деяких бойових реакцій – визначає швидкість і якість його адаптації. Важливою є і мотивація до змін, бажання відновити соціальні зв'язки та знайти своє місце у громаді.

Стан емоційної регуляції також виступає вагомим психологічним чинником реінтеграції. Багато військових стикаються з труднощами у контролі гніву, тривожністю, емоційною нестабільністю, апатією або відчуттям внутрішньої спустошеності. Це є наслідком хронічного стресу, пережитої втрати побратимів, морально-етичних дилем, виснаження нервової системи. Порушення емоційної регуляції не лише впливає на особисте самопочуття, але й створює проблеми у взаєминах з близькими, на роботі та в соціальних контактах. Водночас здатність до саморегуляції, навички подолання стресу та контроль емоцій сприяють ефективнішому переходу до мирного життя.

Важливу роль відіграє рівень соціальної підтримки, яку отримує військовослужбовець. Психологічні дослідження доводять, що підтримка близьких, друзів, побратимів, громади або фахівців значно зменшує ризики розвитку ПТСР та сприяє швидшій адаптації. Сімейне оточення може стати джерелом стабільності й прийняття, що допомагає військовому відчувати безпеку та зменшити рівень стресу. Натомість її відсутність або конфліктні стосунки часто погіршують психологічний стан та ускладнюють реінтеграцію [5].

Не менш значущим чинником є самоідентичність ветерана. Військова служба формує особливу рольову модель, орієнтовану на дисципліну, виконання наказів, бойове братерство та високу відповідальність. Повернення у цивільне життя ставить перед людиною питання: «Хто я тепер?». Пошук нової ідентичності, здатність інтегрувати досвід війни у загальну життєву історію, побудова нових цілей – є психологічно складним, але критично важливим етапом адаптації. Втрата військового статусу чи

колективу, зміна ролі в сім'ї або професії може створити внутрішню кризу, яку потрібно опрацювати.

Окремим чинником є ставлення самого ветерана до свого бойового досвіду. Якщо людина сприймає його як значущий внесок, джерело сили або важливий етап власного розвитку, це сприяє формуванню здорової самооцінки. Якщо ж досвід сприймається як травма, провина або тягар, психологічний шлях реінтеграції буде складнішим і тривалішим. Моральна травма – переживання, пов'язані з порушенням моральних норм, свідченням насильства, втратами – є важливим чинником, що впливає на здатність повернутися до внутрішньої рівноваги.

Не менш важливим є доступ до психологічної допомоги. Успішність реінтеграції залежить від якості психотерапевтичної підтримки, наявності фахівців, підготовлених до роботи з бойовою травмою, та можливості ветеранів отримати безоплатну або доступну допомогу. Ефективні методи, такі як когнітивно-поведінкова терапія, EMDR, групова терапія, психоедукація та сімейна терапія, суттєво полегшують процес адаптації [19, с. 146].

Соціальні чинники реінтеграції військовослужбовців охоплюють умови, взаємини та соціальні структури, які підтримують або ускладнюють повернення ветеранів до повсякденного життя. Ці чинники визначають, наскільки комфортно та успішно військовий зможе відновити соціальні ролі, включитися у життєдіяльність громади, налагодити комунікацію з оточенням та адаптуватися до зміненого соціального простору.

Одним із ключових соціальних чинників є сімейне середовище. Сім'я часто стає першою опорою для ветерана, забезпечує емоційну підтримку, розуміння та стабільність. Проте повернення додому може створювати напругу: військовий і члени його родини звикають до нових ролей, відбувається переосмислення стосунків, виникають конфлікти або нерозуміння. Якість сімейного клімату суттєво впливає на емоційний стан ветерана та його здатність адаптуватися до мирного життя. Сімейна

дезорганізація, відсутність підтримки або нерозуміння можуть спровокувати ізоляцію, агресію чи поглиблення психологічних проблем.

Важливим соціальним чинником є громадське середовище та ставлення суспільства до військових. Позитивне ставлення, готовність приймати ветеранів, розуміння їхніх потреб створюють сприятливі умови для реінтеграції. Однак у реальності ветерани можуть стикатися зі стигматизацією, байдужістю, неправильними уявленнями про бойові травми або упередженими очікуваннями. Соціальна напруга, пов'язана з війною, також впливає на процес повернення. Наявність мережі соціальної підтримки у громаді, ветеранських просторів, ініціатив взаємодопомоги значно підсилюють адаптаційні можливості військових.

Значущим чинником є наявність соціальних інститутів підтримки. Соціальні служби, центри реабілітації, громадські організації, ветеранські рухи створюють умови для отримання необхідних послуг – від психологічної допомоги до консультацій щодо працевлаштування та юридичних питань. Успішність реінтеграції залежить від доступності таких інституцій, їх професійності та здатності працювати з індивідуальними потребами ветеранів. У регіонах, де інфраструктура слабо розвинена, реінтеграція відбувається повільніше та проблемніше.

Не менш важливим соціальним чинником є соціальні зв'язки та коло спілкування. Втрата побратимів, зміна середовища, відсутність близьких друзів можуть створювати відчуття ізоляції. Формування нових соціальних контактів, участь у громадській діяльності, взаємодія з іншими ветеранами сприяють відновленню почуття належності та соціальної включеності [11, с. 28].

Економічні чинники є одним із найважливіших аспектів реінтеграції військовослужбовців, оскільки вони визначають матеріальну стабільність, впевненість у майбутньому та здатність ветерана забезпечувати потреби себе і своєї родини. Економічна адаптація безпосередньо впливає на психологічне

благополуччя, рівень соціальної включеності та загальну результативність процесу повернення до мирного життя.

Одним із ключових економічних чинників є можливість працевлаштування. Після демобілізації багато військових стикаються з труднощами на ринку праці: обмежений досвід у цивільних професіях, невідповідність військових навичок вимогам робочих місць, упередження роботодавців щодо психологічного стану ветеранів. Деякі військовослужбовці фізично або психологічно не можуть повернутися до попередньої діяльності через поранення, інвалідність або бойову травму. Відсутність стабільного доходу може посилювати тривожність, спричиняти фрустрацію та ускладнювати соціальну адаптацію.

Важливим економічним чинником є рівень державної підтримки, зокрема виплати, соціальні гарантії, компенсації, допомога на реабілітацію чи навчання. Ефективна система соціальних виплат може забезпечити базовий рівень стабільності на період пошуку роботи або лікування. Водночас недостатність виплат, затримки або бюрократичні труднощі у їх отриманні створюють додатковий стрес і знижують мотивацію до активної адаптації.

Значну роль відіграє доступ до програм професійної підготовки та перекваліфікації. Опанування нової спеціальності або підвищення кваліфікації є важливим кроком для багатьох військових, особливо тих, чия бойова спеціальність не має цивільного аналога. Ефективні освітні програми дозволяють ветеранам отримати актуальні навички, що підвищують їхню конкурентоспроможність на ринку праці. Недостатня кількість таких програм або низька їх якість істотно обмежують можливості економічної реінтеграції.

Важливим економічним чинником є підтримка ветеранського підприємництва. Багато ветеранів прагнуть заснувати власну справу, що дозволяє їм бути незалежними, реалізувати бойові навички у нових формах, забезпечити фінансову стабільність. Програми грантів, пільгового кредитування, навчання підприємницьким навичкам сприяють розвитку

такого напрямку. Водночас нестача стартового капіталу, складності із законодавством та ризики економічної нестабільності можуть стримувати розвиток бізнес-ініціатив ветеранів.

Додатковим економічним чинником є регіональні відмінності. У громадах, що постраждали від війни, зруйнована інфраструктура та обмежений ринок праці суттєво ускладнюють реінтеграцію. Військові, які повертаються у такі регіони, часто опиняються перед необхідністю переїзду або перекваліфікації, що створює додаткове економічне навантаження [27, с. 28].

Правові чинники реінтеграції визначають правове поле, у межах якого військовослужбовці повертаються до цивільного життя, реалізують свої соціальні права та отримують державні гарантії. Вони формують основу для захисту ветеранів, забезпечують доступ до необхідних послуг та визначають механізми їх соціального включення. Ефективність правової системи безпосередньо впливає на якість життя військових після демобілізації та їх здатність адаптуватися до мирних умов.

Одним із ключових правових чинників є чіткість нормативно-правової бази, що регулює статус ветеранів, учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів їхніх сімей. Закони України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про соціальні послуги», «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» визначають коло прав, пільг і гарантій, які мають військові після служби. Наявність такої бази створює правові підвалини для реінтеграції, проте її ефективність залежить від практичної реалізації, яка часто залишається складною та фрагментованою.

Важливим чинником є доступність правових процедур. Оформлення статусу ветерана, встановлення інвалідності, отримання компенсацій, реабілітаційних послуг чи житлових пільг нерідко супроводжується бюрократичними труднощами. Ветерани стикаються з довгими чергами, необхідністю зібрати великі пакети документів, різними трактуваннями норм у різних регіонах. Низький рівень комунікації між державними структурами

ускладнює доступ до послуг. Натомість ефективна правова підтримка – консультації, юридичний супровід, спрощені онлайн-процедури – значно пришвидшують реінтеграцію.

Суттєвим правовим чинником є захист прав ветеранів у сфері медичної та психологічної допомоги. Законодавство гарантує військовим право на безоплатне лікування, реабілітацію, протезування, психотерапію, але на практиці доступ до цих послуг може бути обмеженим через нестачу ресурсів, нерівномірність регіональної інфраструктури або недостатню кількість фахівців. Юридичні механізми контролю за виконанням цих гарантій є критично важливими.

Не менш значущими є правові гарантії у сфері працевлаштування та професійної адаптації. Законодавство передбачає квоти на працевлаштування ветеранів, можливість проходження професійного навчання, стимулювання роботодавців. Проте на практиці ці механізми інколи працюють номінально. Чітке дотримання трудових прав, захист від дискримінації та підтримка ветеранського підприємництва є обов'язковими умовами успішної економічної реінтеграції [49, с. 88].

Додатковим правовим чинником є наявність інституційної підтримки, зокрема діяльність Міністерства у справах ветеранів, центрів надання соціальних послуг, бюро правової допомоги. Їх робота забезпечує можливість захисту прав військових та реалізації державної політики у сфері реінтеграції.

Культурні та освітні чинники відіграють важливу роль у процесі реінтеграції військовослужбовців, оскільки вони впливають на здатність ветерана адаптуватися до нових соціальних умов, віднайти власну ідентичність та увійти у цивільне середовище без внутрішнього опору чи відчуження. Після тривалого перебування в умовах війни або військової служби людина стикається з потребою переосмислення культурних норм, цінностей і соціальних очікувань, що існують у цивільному суспільстві.

Культурні чинники охоплюють специфіку суспільного ставлення до ветеранів, традиції підтримки військових, рівень громадянської культури та ціннісні орієнтири суспільства. У країнах із розвиненою культурою вшанування військових реінтеграція значно легша, оскільки ветерани відчують суспільну вдячність і прийняття. В Україні, попри зростання поваги до військових, досі існують культурні бар'єри: нерозуміння психологічних наслідків війни, страх перед ветеранами, стереотипи щодо їхньої поведінки. Такі установки можуть ускладнювати адаптацію та сприяти соціальному відчуженню.

Важливим культурним чинником є зміна ціннісних орієнтирів ветерана. Життя на війні базується на інших правилах: колективізм, ієрархія, чітке розділення на «своїх» та «ворогів», висока відповідальність і постійна мобілізація. У цивільному житті ці норми не завжди є ефективними або релевантними. Перехід від військової культури до цивільної вимагає часу та підтримки, адже ветеран повинен навчитися взаємодіяти у більш гнучкому соціальному середовищі, де індивідуалізм і різноманітність відіграють значно більшу роль.

Освітні чинники реінтеграції пов'язані з можливістю здобуття нових знань і навичок, актуальних для цивільного життя. Для багатьох військовослужбовців освітні програми стають важливим інструментом переходу до нової професії або підвищення кваліфікації. Потреба у перекваліфікації виникає через те, що військові спеціальності не завжди мають цивільні аналоги, а також через бажання ветерана змінити сферу діяльності після важкого бойового досвіду.

Освітні чинники включають:

- доступ до програм професійної освіти та перекваліфікації;
- наявність курсів для ветеранів з адаптованими підходами;
- можливість дистанційного навчання;
- освітню підтримку для ветеранів з інвалідністю;
- участь у короткострокових тренінгах, семінарах, майстер-класах.

Освіта допомагає ветеранам не лише отримати професію, а й відновити самооцінку та відчуття компетентності, що часто страждає після повернення з фронту. Крім того, освітнє середовище дає можливість соціалізації, налагодження нових контактів та формування відчуття приналежності.

Важливим чинником є психоедукація, яка допомагає ветеранам та їхнім родинам зрозуміти психологічні механізми адаптації, подолання травми, зміни поведінки. Психоедукаційні програми, тренінги, групи взаємопідтримки підсилюють здатність ветеранів долати труднощі та підвищують ефективність реінтеграційного процесу [31, с. 58].

Таким чином, культурні та освітні чинники є важливою складовою реінтеграції, оскільки вони формують середовище, у якому ветерани повертаються до мирного життя, і забезпечують інструменти для їхнього особистісного, професійного та соціального розвитку.

Інфраструктурні та організаційні чинники відіграють ключову роль у забезпеченні повноцінної реінтеграції військовослужбовців, оскільки саме вони визначають доступність послуг, ефективність міжвідомчої взаємодії та можливість отримання допомоги вчасно і в необхідному обсязі. Інфраструктура підтримки ветеранів формує реальне середовище, у межах якого відбувається їх психологічне, соціальне, медичне та професійне відновлення.

Першим важливим чинником є наявність розгалуженої мережі реабілітаційних, медичних та соціальних установ, які забезпечують комплексну допомогу військовим. Йдеться про центри психологічної підтримки, реабілітаційні клініки, соціальні служби, центри зайнятості, відділення медичної та психотерапевтичної допомоги. Успішність реінтеграції значною мірою залежить від того, наскільки доступними є ці послуги для ветеранів. У регіонах, де інфраструктура зруйнована або недостатньо розвинута, повернення до цивільного життя ускладнюється: військові можуть не отримати необхідної терапії, не мати доступу до

спеціалізованої медичної допомоги чи затримуватися з оформленням документів.

Другим чинником є міжвідомча організація підтримки, тобто те, наскільки ефективно взаємодіють різні державні установи: Міністерство у справах ветеранів, служби соціального захисту, медичні заклади, центри зайнятості, місцеві адміністрації, освітні інституції. Якщо ці структури працюють несинхронно, виникають бюрократичні бар'єри, дублювання функцій, відсутність системного супроводу. Ветерани часто змушені самостійно координувати отримання довідок, проходити численні інстанції та витратити багато часу на оформлення прав, що негативно впливає на їх психологічний стан. Організаційно налагоджена система має забезпечувати «єдине вікно» – інтегровану модель супроводу.

Важливим інфраструктурним чинником є наявність ветеранських просторів та громадських центрів, які забезпечують місце для соціалізації, групової підтримки, навчання та залучення ветеранів до активного громадського життя. Такі центри створюють середовище, де військові можуть отримувати консультативну підтримку, брати участь у тренінгах, зустрічатися з іншими ветеранами, отримувати інформаційні послуги. Їхня відсутність у громадах створює вакуум підтримки.

Суттєвим організаційним чинником є доступність електронних сервісів та цифрових інструментів, які спрощують отримання державних послуг. Системи електронного обліку ветеранів, онлайн-консультації, цифрові кабінети отримувачів послуг значно прискорюють реінтеграційні процеси, зменшують навантаження на ветеранів та підвищують прозорість механізмів підтримки [7, с. 147].

Не менш важливим, на нашу думку, є організаційний професіоналізм кадрів, що працюють з ветеранами: соціальних працівників, психологів, юристів, фахівців центрів зайнятості. Їх компетентність, знання особливостей бойової травми, вміння працювати з людьми у кризових станах визначають якість наданих послуг.

Таким чином, інфраструктурні та організаційні чинники формують основу реінтеграційної системи, визначаючи можливості для отримання своєчасної, якісної та комплексної підтримки. Розвинена інфраструктура та злагоджена організація роботи є ключовими умовами успішного повернення військовослужбовців до цивільного життя.

Отже, реінтеграція військовослужбовців значною мірою залежить від сукупності психологічних, соціальних, економічних, правових, культурних та інфраструктурно-організаційних чинників. Кожен із них формує окрему, але взаємопов'язану площину адаптації ветеранів, визначаючи їхню здатність повернутися до стабільного, активного та повноцінного життя. Успішність реінтеграції можлива лише за умов комплексного підходу, який враховує індивідуальні потреби військових та забезпечує доступ до якісної підтримки на всіх рівнях. Розуміння цих чинників створює підґрунтя для формування ефективної державної політики у сфері підтримки ветеранів.

1.3. Специфіка реінтеграції військових в Україні.

Специфіка реінтеграції військових в Україні зумовлена унікальними історичними, соціальними та воєнно-політичними обставинами, що особливо загострилися в умовах повномасштабної війни. Масштаб бойових дій, тривалість служби, інтенсивність травматичного досвіду та значні соціальні зміни створюють особливий контекст, у якому відбувається повернення військовослужбовців до мирного життя. Українська система підтримки ветеранів усе ще формується, поєднуючи державні ініціативи, волонтерські практики та досвід громад. Аналіз специфіки реінтеграції дозволяє глибше зрозуміти ключові труднощі, потреби та потенційні шляхи удосконалення цього процесу.

Нормативно-правові особливості реінтеграції військовослужбовців в Україні формують фундамент, на якому ґрунтується державна політика підтримки ветеранів, забезпечення їхніх соціальних гарантій, медичної, психологічної та професійної допомоги. Це складна система законодавчих

актів, урядових програм та інституційних механізмів, яка постійно вдосконалюється у відповідь на нові виклики, зумовлені війною.

Ключовим нормативним документом у сфері підтримки ветеранів є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Він визначає категорії осіб, які належать до ветеранів війни, їхні права, компенсації та пільги. Закон закріплює базові гарантії соціального захисту: право на медичне обслуговування, психологічну реабілітацію, протезування, пільги на оплату комунальних послуг, отримання санаторно-курортного лікування, першочергове забезпечення житлом. Він також формує правові підстави для участі ветеранів у програмах професійної адаптації та соціального супроводу [42].

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» є фундаментальним нормативним актом, який визначає гарантії, пільги та механізми підтримки для військовослужбовців, ветеранів та їхніх родин. Документ охоплює широкий спектр правових норм, що регулюють умови проходження служби, забезпечення житлом, медичне обслуговування, соціальне страхування та матеріальне забезпечення. Особливе місце займають гарантії для військових, які брали участь у бойових діях, включно з правом на безоплатне лікування, психологічну реабілітацію, санаторно-курортне оздоровлення та отримання статусу учасника бойових дій.

Закон також передбачає пільги для членів сімей військовослужбовців, зокрема у сфері освіти, медичного забезпечення, соціальних виплат та компенсацій у разі загибелі військового. Він визначає порядок надання одноразової грошової допомоги, забезпечення житлом і правовий захист під час виконання службових обов'язків [40].

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо соціального захисту ветеранів війни» спрямований на оновлення та розширення системи гарантій для учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів їхніх сімей. Документ уточнює порядок надання

пільг, посилює соціальний захист та адаптує чинне законодавство до нових умов, пов'язаних із повномасштабною війною.

Зміни передбачають розширення доступу ветеранів до медичної та психологічної допомоги, удосконалення процедури отримання статусів, спрощення механізмів надання матеріальної підтримки та компенсацій. Закон також посилює гарантії у сфері працевлаштування, професійної адаптації та перепідготовки ветеранів.

Окрема увага приділена сім'ям загиблих військовослужбовців: уточнюються механізми соціальних виплат, передбачаються підвищені гарантії на освіту та житлове забезпечення [34].

Важливою складовою нормативно-правової бази є Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», який регламентує надання медичних та реабілітаційних послуг особам, що отримали поранення чи інвалідність унаслідок війни. Він визначає порядок створення індивідуальних реабілітаційних планів, діяльність центрів реабілітації та критерії доступу до послуг. Наявність такого закону є суттєвим кроком у формуванні системи медичного та психофізичного відновлення військовослужбовців [39].

Суттєву роль відіграє Закон «Про соціальні послуги», який регулює надання соціального супроводу, догляду, консультативних та адаптаційних послуг. У межах цього закону ветерани та їхні сім'ї мають право на комплексну підтримку, включно з психосоціальним супроводом, допомогою у працевлаштуванні, юридичними консультаціями. Однак реальна доступність цих послуг залежить від ресурсів громад та професійного рівня фахівців [41].

Окрему роль у нормативній системі відіграє Закон «Про зайнятість населення», який передбачає квотування робочих місць для ветеранів, можливість проходження професійного навчання, доступ до центрів зайнятості та пільгових умов відкриття власної справи. Законодавство стимулює роботодавців до працевлаштування ветеранів, але ефективність

цих механізмів залежить від рівня інформованості роботодавців і готовності враховувати особливості психоемоційного стану військових [35].

Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання Міністерства у справах ветеранів» визначає правовий статус, структуру, основні функції та повноваження Міністерства у справах ветеранів України. Документ закріплює роль міністерства як центрального органу виконавчої влади, відповідального за формування та реалізацію державної політики щодо ветеранів війни, членів їхніх сімей та осіб, постраждалих від війни. Постанова регламентує координацію реабілітаційних, соціальних, психологічних, освітніх та правових програм підтримки ветеранів. Також передбачено створення єдиного реєстру ветеранів, розвиток ветеранських просторів та взаємодію з громадськими організаціями [8].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортним лікуванням ветеранів війни» визначає механізм надання ветеранам війни права на безоплатне санаторно-курортне лікування як елемент державної соціальної підтримки. Документ регулює порядок формування черг, умови направлення до санаторно-курортних закладів, перелік необхідних документів та критерії відбору отримувачів послуг. Постанова передбачає можливість отримання путівок за рахунок державного бюджету та встановлює вимоги до санаторіїв, що надають такі послуги. Зміни, внесені у воєнний період, розширили доступ до лікування для учасників бойових дій та осіб, постраждалих від війни [38].

Наказ Міністерства у справах ветеранів України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо створення та функціонування ветеранських просторів» передбачає створення мережі сучасних багатофункціональних центрів підтримки ветеранів на рівні громад та регіонів. Їхня мета – забезпечити ветеранів комплексними послугами «в одному місці»: психологічною підтримкою, юридичними консультаціями, соціальними послугами, професійною орієнтацією, навчанням і допомогою у працевлаштуванні. Документ визначає стандарти діяльності центрів,

механізми фінансування та координації з Міністерством у справах ветеранів. Центри мають стати ключовою інфраструктурою реінтеграції, забезпечуючи доступність та системність допомоги ветеранам і членам їхніх сімей [37].

Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб» визначає порядок організації та надання психологічної, психіатричної й психотерапевтичної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей. Документ регламентує створення спеціалізованих кабінетів і бригад психічного здоров'я, підготовку фахівців, маршрути пацієнтів та стандарти ведення випадків. Наказ передбачає інтеграцію психологічної допомоги в систему медичних закладів, особливу увагу до ПТСР, кризових станів, адаптаційних розладів. Він спрямований на підвищення доступності якісної психічної підтримки та удосконалення міжвідомчої взаємодії у сфері охорони здоров'я ветеранів [9].

Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей та внесення зміни до Класифікатора соціальних послуг» встановлює єдині державні стандарти надання соціальних послуг ветеранам війни, членам їхніх сімей та особам, постраждалим унаслідок воєнних дій. Документ визначає види соціальних послуг (соціальний супровід, консультування, кризова допомога, підтримане проживання, адвокація), вимоги до їх якості, порядок взаємодії між надавачами та критерії оцінювання ефективності. Наказ спрямований на забезпечення доступності, адресності та професійності підтримки ветеранів. Він також унормовує діяльність соціальних працівників та закладів, створюючи основу для комплексного супроводу у процесі реінтеграції [36].

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках» затверджує стратегічну Концепцію державної політики щодо ветеранів війни на період до 2030 року.

Документ визначає довгострокові пріоритети розвитку системи соціального захисту, медичної, психологічної, професійної та правової підтримки ветеранів. Концепція передбачає створення сучасної ветеранської інфраструктури, розвиток електронних сервісів, удосконалення реабілітаційних програм, впровадження стандартів ЄС та посилення міжвідомчої координації. Особлива увага приділяється інтеграції ветеранів у громади, підтримці їхнього добробуту та формуванню суспільства, яке визнає внесок захисників [43].

Однак нормативно-правове забезпечення реінтеграції має і проблемні аспекти. Однією з найбільш поширених є складність бюрократичних процедур: ветерани часто стикаються з довгими чергами, дублюванням документів, різним трактуванням законів у різних областях. Недостатність електронних сервісів, нестача кваліфікованого персоналу та обмежене фінансування ускладнюють реалізацію навіть добре прописаних нормативних положень.

Іншою проблемою є фрагментарність законодавства. Норми, що стосуються ветеранів, розміщені у різних законах та підзаконних актах, що ускладнює їх використання на практиці. Відсутність системного підходу до координації між державними інституціями також негативно впливає на якість надання послуг.

Реінтеграція військовослужбовців у цивільне життя є складним, багатогранним процесом, який неможливо забезпечити лише зусиллями окремої інституції чи фахівця. Успішність повернення військового до мирного життя значною мірою залежить від того, наскільки ефективно працюють ці інституції, як вони координують свої дії та наскільки їхні послуги відповідають реальним потребам ветеранів.

Державні органи відіграють центральну роль у формуванні політики реінтеграції, створенні нормативно-правової бази, розробці програм підтримки та забезпеченні доступу до соціальних, медичних, психологічних, реабілітаційних та освітніх послуг.

Міністерство у справах ветеранів України – ключова державна інституція, створена для координації роботи, пов'язаної з підтримкою ветеранів. Його основні функції: формування державної ветеранської політики; впровадження реєстру ветеранів; розвиток ветеранської інфраструктури (ветеранські простори, центри підтримки); координація програм реабілітації та соціального супроводу; робота з громадськими організаціями ветеранів; контроль за реалізацією норм законодавства. Міністерство виступає центральним координатором між всіма службами, що задіяні у підтримці військових [24].

Міністерство охорони здоров'я України забезпечує медичну, психіатричну, психологічну та реабілітаційну допомогу ветеранам. Основні напрямки: організація роботи центрів психічного здоров'я; впровадження стандартів реабілітації та лікування ПТСР; медичне протезування, ортезування; участь у державних програмах реабілітації постраждалих від війни [22].

МОЗ також співпрацює з міжнародними партнерами для розвитку системи реабілітації на європейських стандартах.

Міністерство соціальної політики забезпечує соціальні послуги та соціальний супровід ветеранів. Його функції включають: призначення соціальних виплат; забезпечення соціальних гарантій; організація догляду, підтриманого проживання, кризових послуг; робота з сім'ями загиблих військових. Міністерство соціальної політики є важливим елементом у формуванні соціальної стійкості ветеранів [23].

Міністерство освіти і науки відповідальне за освітню та професійну реінтеграцію: доступ ветеранів до професійної перепідготовки; пільги під час вступу; створення програм навчання, адаптованих під ветеранів; розвиток психологічної служби в освіті для підтримки родин військових. Освітня політика допомагає ветеранам повернутися до професійного життя та сформувати нові компетентності [21].

Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. Економічна реінтеграція забезпечується через: програми працевлаштування; бізнес-гранти для ветеранів; квотування робочих місць; професійні тренінги та консультації. Економічна стабільність – один із ключових факторів психологічного відновлення ветеранів [20].

Проект «Реабілітаційна платформа України» (БФ «Разом для України»). Програма «Реабілітація» є сучасним цифровим інструментом, створеним для забезпечення прозорого, ефективного та індивідуалізованого доступу ветеранів та постраждалих від війни до реабілітаційних послуг. Її розроблено Міністерством у справах ветеранів спільно з Міністерством охорони здоров'я з метою інтеграції реабілітаційних маршрутів у єдиний цифровий простір.

Система дозволяє формувати персоналізований план реабілітації, відстежувати його виконання, обирати заклади з переліку акредитованих установ та подавати документи онлайн. Програма забезпечує облік реабілітаційних послуг, мінімізує бюрократію, унеможлиблює дублювання процедур та підвищує контроль за якістю допомоги.

«Реабілітація» сприяє швидшому отриманню медичної, психологічної, фізичної та професійної реабілітації, особливо в умовах воєнного часу, коли потреба в таких послугах є масовою. Це один із ключових інструментів цифровізації ветеранської політики та побудови прозорої, клієнт-орієнтованої системи підтримки [47].

Програма «Доступне житло для ветеранів» спрямована на забезпечення ветеранів війни, учасників бойових дій та сімей загиблих військовослужбовців можливістю отримати власне житло на пільгових умовах. Вона передбачає часткову компенсацію вартості житла державою або місцевими бюджетами, пільгове кредитування під знижені відсотки, а також можливість співфінансування придбання житла. Програма особливо актуальна для ветеранів із зони бойових дій та внутрішньо переміщених осіб. Її мета – покращити житлові умови, сприяти стабільності та соціальній

інтеграції ветеранів, створюючи передумови для їхнього безпечного і повноцінного життя у громаді [10].

Національна програма «Ти як?». Національна програма «Ти як?» – це масштабна державна ініціатива, спрямована на розвиток системи ментального здоров'я в Україні, особливо в умовах війни. Програма реалізується за участі Офісу Першої леді, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство ветеранів та міжнародних партнерів. Її мета – підвищення доступності психологічної допомоги, психоедукація населення та зниження стигми щодо звернення по підтримку.

Ініціатива передбачає навчання фахівців, створення служб підтримки, запуск інформаційних кампаній та розвиток мережі центрів ментального здоров'я. Програма особливо увагу приділяє ветеранам, військовим та їхнім сім'ям, сприяючи їх адаптації та психологічному відновленню [6].

Проєкт «Разом: Veterans» є громадською ініціативою, спрямованою на надання комплексної психологічної, соціальної та освітньої підтримки ветеранам війни, військовослужбовцям та членам їхніх родин. Проєкт реалізується командою фахівців у сфері психічного здоров'я, реабілітації й соціальної роботи та об'єднує низку форматів допомоги.

У межах програми ветерани можуть отримати індивідуальну психотерапію, консультації психологів, взяти участь у групах підтримки, тематичних тренінгах та реабілітаційних заходах. Особливу увагу приділено роботі з посттравматичним стресовим розладом, тривожністю, сімейними труднощами та адаптацією після демобілізації.

Проєкт також пропонує освітні події, спрямовані на розвиток навичок саморегуляції, управління стресом та соціальної інтеграції. «Разом: Veterans» допомагає ветеранам відновити психологічну рівновагу, зміцнити соціальні зв'язки та повернутися до активного життя [46].

Veteran Hub – це найбільша в Україні мережа центрів підтримки ветеранів, що надає комплексні соціальні, психологічні, юридичні та освітні

послуги військовослужбовцям, ветеранам та їхнім родинам. Центри працюють у Києві, Львові, Дніпрі, Вінниці, Одесі та інших містах.

Організація пропонує індивідуальні консультації, групи підтримки, кар'єрне консультування, тренінги з професійного розвитку, програми ментального здоров'я, юридичну допомогу, а також простір для спілкування та взаємопідтримки.

Veteran Hub активно співпрацює з державними інституціями та міжнародними партнерами й відіграє ключову роль у формуванні сучасної, доступної та чутливої до потреб ветеранів реінтеграційної інфраструктури в Україні [63].

«Без броні» – це всеукраїнська онлайн-платформа, створена для систематизації та зручного доступу до безоплатних послуг для ветеранів, військових і членів їхніх родин. Платформа містить інтерактивну мапу й каталог організацій, які надають психологічну, юридичну, соціальну, реабілітаційну та освітню підтримку по всій Україні.

Сервіс допомагає швидко знайти доступні ресурси за місцем проживання, типом послуги чи категорією отримувачів. «Без броні» сприяє підвищенню поінформованості ветеранів, зменшує бар'єри у зверненні по допомогу та забезпечує прозорість у сфері підтримки. Це один із ключових цифрових інструментів реінтеграції в Україні [2].

Фонд «Повернись живим» – одна з найвідоміших українських організацій, що підтримує військових як на фронті, так і після повернення. У межах програми реінтеграції фонд реалізує проекти з психологічної підтримки, навчання, реабілітації та соціального супроводу ветеранів.

Організація проводить освітні курси, тренінги з лідерства та адаптації, підтримує розвиток ветеранських спільнот, надає допомогу сім'ям загиблих. Значну увагу приділяють розвитку системи ментального здоров'я та підготовці фахівців, які працюють із військовими.

Фонд сприяє формуванню комплексної підтримки ветеранів, посилюючи їхню стійкість та можливість повернутися до активного життя [33].

Громадська організація «Простір можливостей ветеранів» – це громадська організація, що створює умови для соціальної, психологічної та професійної реінтеграції ветеранів війни та членів їхніх сімей. Організація працює як мультифункціональний простір, де ветерани можуть отримати підтримку, пройти навчання, долучитися до спільноти та знайти нові можливості для розвитку.

Основні напрями роботи включають професійні тренінги, програми перекваліфікації, групи підтримки, заходи з ментального здоров'я, консультації з підприємництва та правові поради. Ініціатива сприяє зміцненню соціальних зв'язків і формуванню ветеранської активності в громадах [45].

Програма USAID «Мріємо та діємо» спрямована на підтримку молоді, ветеранів та громад у створенні стійких можливостей для розвитку, самореалізації та соціальної інтеграції. У межах роботи з ветеранами програма підтримує освітні та підприємницькі ініціативи, надає гранти на запуск або розширення власної справи, проводить тренінги з лідерства, проєктного менеджменту та навичок працевлаштування.

Також програма впроваджує заходи з ментального здоров'я, створення ветеранських просторів та посилення участі ветеранів у житті громад. «Мріємо та діємо» сприяє формуванню активної, економічно стійкої ветеранської спільноти [26].

IREX «Ветеранські хаби та програми реінтеграції». IREX реалізує в Україні низку ініціатив, спрямованих на підтримку ветеранів через створення ветеранських хабів та впровадження програм реінтеграції. У межах цих проєктів організація допомагає громадам розвивати місця, де ветерани можуть отримати психологічні, юридичні, соціальні послуги, пройти навчання чи долучитися до груп підтримки.

IREX також проводить тренінги з ментального здоров'я, лідерства, управління стресом, професійної адаптації та розвитку підприємництва. Програми орієнтовані на підвищення стійкості ветеранів, їхню соціальну

інтеграцію та розширення можливостей для активної участі в житті громад [44].

Отже, специфіка реінтеграції військових в Україні визначається унікальним поєднанням масштабних бойових дій, соціально-політичних змін та активного розвитку ветеранської інфраструктури. Українська модель реінтеграції поєднує державні, громадські та міжнародні зусилля, проте залишається фрагментованою та нерівномірною у доступності послуг. Попри значні здобутки – створення центрів підтримки, цифровізацію сервісів, розвиток освітніх і реабілітаційних програм – система ще потребує більшої координації та стійкого фінансування. Головним викликом є забезпечення довготривалої, комплексної підтримки, яка враховує різноманітні потреби ветеранів і сприяє їх повноцінній інтеграції в суспільство.

Висновки до першого розділу

У першому розділі було здійснено всебічний теоретичний аналіз поняття, сутності та багатовимірності процесу реінтеграції військовослужбовців, що повертаються до цивільного життя в умовах сучасної України. Дослідження показало, що реінтеграція є не короткостроковим переходом, а складним і тривалим процесом відновлення особистості, який охоплює психологічні, соціальні, економічні, правові, культурні й організаційні виміри. Особливого значення цей процес набуває в умовах повномасштабної війни, коли кількість військових, які потребують підтримки, невпинно зростає, а характер їхнього досвіду є надзвичайно травматичним.

Було з'ясовано, що поняття реінтеграції базується на глибоких соціально-історичних передумовах, які формувалися під впливом попередніх військових конфліктів та сучасних викликів. Узагальнення теоретичних підходів дозволило визначити реінтеграцію як комплекс заходів, спрямованих на повернення військових до повноцінного функціонування у соціумі, відновлення ролей і соціальних зв'язків, формування почуття безпеки та стабільності.

Окрему увагу приділено аналізу чинників, що визначають успішність реінтеграції. Психологічні чинники охоплюють пережитий бойовий досвід, рівень стресу, наявність посттравматичних розладів, а також внутрішні ресурси ветерана. Соціальні чинники пов'язані зі станом сімейного середовища, підтримкою громади, діяльністю соціальних інститутів. Економічні чинники включають доступ до працевлаштування, фінансову стабільність, програми професійної адаптації. Важливими є правові гарантії та культурно-освітні можливості, що забезпечують права ветеранів і підтримують їхнє особистісне зростання. Інфраструктурні та організаційні чинники визначають реальну доступність допомоги.

Специфіка реінтеграції в Україні проявляється у взаємодії державних, громадських та міжнародних інституцій, розвитку сучасних сервісів і цифрових платформ, розширенні програм реабілітації та освіти. Водночас система залишається у процесі становлення і потребує подальшого вдосконалення.

Таким чином, теоретичний аналіз доводить, що реінтеграція військовослужбовців – це комплексне, багатоаспектне явище, успішність якого залежить від цілісного підходу та злагодженої роботи всіх залучених інституцій.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ТА ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ

2.1. Огляд зарубіжного досвіду реінтеграції військових (на прикладі США).

Зарубіжний досвід реінтеграції військовослужбовців є важливим джерелом ефективних моделей і практик, які можуть бути адаптовані до українського контексту. Особливий інтерес становить система підтримки ветеранів у США, де протягом десятиліть сформовано розгалужену інфраструктуру медичних, соціальних, економічних та освітніх програм. Американська модель вирізняється комплексністю, міжвідомчою координацією та активною участю громадських організацій. Аналіз цього досвіду дозволяє виділити ключові механізми, що забезпечують успішну реінтеграцію військових, і визначити можливості їхнього впровадження в Україні для посилення національної ветеранської політики.

Нормативно-правове забезпечення реінтеграції військовослужбовців у США є однією з найбільш розвинених і систематизованих у світі. Воно формувалося десятиліттями – від Першої світової війни до сучасних конфліктів – та охоплює широку мережу законів, урядових програм, інституційної підтримки, механізмів соціального захисту й контролю за якістю надання послуг ветеранам. Центральним елементом цієї системи є комплексний підхід, який передбачає взаємодію між державними органами, медичними службами, громадськими організаціями й місцевими структурами, що працюють у єдиному нормативному полі.

Закон про адаптацію військовослужбовців до мирного життя (GI Bill (The Servicemen's Readjustment Act)) є фундаментальним нормативно-правовим актом, на основі якого сформувалася сучасна американська система підтримки ветеранів. Закон був ухвалений після Другої світової війни з метою сприяти переходу мільйонів ветеранів до цивільного життя.

Він передбачав: оплату освіти й професійного навчання; пільгові кредити на житло; фінансову підтримку; допомогу у працевлаштуванні.

У сучасній редакції – *Закон про адаптацію військовослужбовців до мирного життя* після подій 11 вересня (Post-9/11 GI Bill) – закон дає ветеранам можливість отримувати вищу освіту, проходити перекваліфікацію, здобувати сертифікації та навчатися у технічних школах. Це один із найефективніших інструментів професійної реінтеграції [54].

Закон про пільги ветеранам (Veterans' Benefits Act). Серія федеральних законів, що встановлюють права ветеранів на різні види соціальної допомоги: інвалідні виплати; медичне страхування; щомісячну грошову підтримку; послуги догляду; допомогу ветеранам із низьким доходом. Ці акти деталізують категорії отримувачів, обсяг послуг, процедури подання документів та механізми контролю якості [64].

Закон про всебічну допомогу потерпілим від токсичних впливів (РАСТ Act) – один із найновіших і найважливіших законів. Він розширив перелік захворювань, пов'язаних зі службою, що дають право на компенсації та медичну допомогу, особливо для ветеранів Іраку, Афганістану та інших сучасних конфліктів, які зазнали впливу токсичних речовин.

Закон значно розширив доступ до: медичних послуг; діагностики та лікування хронічних станів; інвалідних виплат; спеціалізованих програм підтримки. РАСТ Act – приклад адаптації законодавства до нових умов війни [59].

Програма професійної реабілітації та сприяння зайнятості ветеранів (The Vocational Rehabilitation and Employment Program) – акти, які регулюють професійну реабілітацію ветеранів з інвалідністю. Програма забезпечує: професійне навчання; стажування; кар'єрне консультування; психологічну підтримку; адаптацію робочих місць. Метою є забезпечення ветерана стабільним працевлаштуванням відповідно до його фізичних і психологічних можливостей [60].

Закон про Департамент у справах ветеранів США (The U.S. Department of Veterans Affairs Act) у нинішньому вигляді як окреме міністерство федерального рівня. Департамент ветеранів став найбільшою у світі державною структурою, що відповідає за підтримку ветеранів. Його повноваження охоплюють: медичну допомогу; психологічні послуги; реабілітаційні програми; соціальні виплати; житлові програми; правовий захист. Створення Департаменту ветеранів стало ключовим кроком у формуванні цілісної системи реінтеграції [55].

Департамент у справах ветеранів США – це одна з найбільших та найвпливовіших державних інституцій, відповідальна за реалізацію політики підтримки військовослужбовців після завершення служби. Створений у 1989 році як окреме федеральне міністерство, VA перетворився на комплексну систему допомоги, яка охоплює медичне, психологічне, соціальне, економічне та правове забезпечення ветеранів.

Департамент ветеранів є другим за величиною федеральним відомством США після Міністерства оборони, і налічує понад 400 тисяч працівників. Його діяльність спрямована на понад 20 мільйонів американських ветеранів, що робить його однією з найбільших систем соціальної підтримки у світі.

Діяльність Департаменту структурована у три основні підрозділи:

1. Адміністрація з питань охорони здоров'я ветеранів (Veterans Health Administration (VHA)). Це найбільша державна медична система у США, що включає сотні лікарень, реабілітаційних центрів, клінік та амбулаторій. Адміністрація надає широкий спектр послуг: лікування фізичних травм, протезування, психотерапію, реабілітацію після поранень, програми лікування ПТСР, лікування залежностей та підтримку ветеранів із хронічними захворюваннями.

2. Адміністрація з питань забезпечення пільг для ветеранів (Veterans Benefits Administration (VBA)). Підрозділ забезпечує соціальні гарантії: інвалідні виплати, пенсії, освіту, житлові кредити, страхування, компенсації

за травми та професійну підтримку. Адміністрація є центральним механізмом економічної реінтеграції ветеранів.

3. Адміністрація національних кладовищ (National Cemetery Administration (NCA)). Відповідає за вшанування пам'яті загиблих військових, організацію поховань та підтримку національних військових кладовищ.

Департамент також активно співпрацює з громадськими організаціями, місцевими органами влади та міжнародними партнерами. Суттєве місце у його діяльності займають програми цифровізації, онлайн-сервіси, телемедицина та система електронної медичної документації ветеранів.

Завдяки своїй масштабності та системності Департамент є ключовим елементом реінтеграційної моделі США та прикладом ефективної державної політики у сфері підтримки ветеранів [62].

Медична та психологічна реінтеграція є одним із центральних елементів системи підтримки ветеранів у США. Вона базується на розгалуженій мережі медичних закладів, спеціалізованих програм і нормативно закріплених підходах до лікування бойових травм, включно з ПТСР, травматичними ушкодженнями мозку, фізичними пораненнями та хронічними станами, що виникають унаслідок служби. Американська модель вирізняється комплексністю, мультидисциплінарністю та доступністю, що дозволяє забезпечити ветеранам широкий спектр послуг – від екстреної медичної допомоги до довготривалих реабілітаційних програм.

Медичні послуги для ветеранів США здебільшого забезпечує Адміністрація з питань охорони здоров'я ветеранів (Veterans Health Administration (VHA)) – найбільша інтегрована державна система охорони здоров'я у світі. Вона включає понад 170 медичних центрів, 1000 амбулаторних клінік, 300 центрів психічного здоров'я, реабілітаційні відділення та спеціалізовані програми для ветеранів різних категорій. Послуги VHA охоплюють: лікування фізичних поранень і хронічних станів; протезування та ортопедію; травматологію та нейрохірургію; реабілітацію

після поранень та захворювань; лікування залежностей; програми ментального здоров'я та кризового втручання.

Одним із ключових принципів Адміністрації є довготривале спостереження, адже багато фізичних і психологічних наслідків служби проявляються роками після демобілізації.

Після війни у В'єтнамі США стали першою країною, де ПТСР було офіційно визнано медичним і соціальним явищем. Це визначило розвиток нормативної бази і створення широкої інфраструктури психологічної допомоги.

Основні компоненти системи психологічної підтримки:

Центри підтримки ветеранів (Vet Centers) – спеціалізовані центри кризової й реінтеграційної допомоги. Вони працюють незалежно від лікарень VA і забезпечують: індивідуальну психотерапію; групи підтримки; сімейне консультування; роботу з травмою та горем; адаптацію після повернення з війни.

Центри створюють «неформальну», менш бюрократичну атмосферу, що знижує бар'єри для ветеранів із бойовим досвідом.

Спеціалізовані програми з лікування ПТСР (VA PTSD Programs). У межах VHA працюють десятки спеціалізованих клінік, що впроваджують доказові методи терапії: когнітивно-процесуальна терапія, терапія пролонгованої експозиції.

У США ПТСР розглядають не лише як медичний діагноз, а як соціальне явище, що впливає на життєві функції ветерана, його сім'ю та громаду.

Телемедицина й онлайн-терапія. Після 2020 року Департамент ветеранів значно розширило програми онлайн-консультацій, що особливо важливо для ветеранів у віддалених регіонах.

Реабілітація після фізичних травм та інвалідності. У США існує розвинена мережа реабілітаційних центрів для ветеранів, які отримали фізичні ушкодження. Основні напрями: протезування нового покоління;

фізична терапія; ерготерапія; нейрореабілітація після травматичних ушкоджень мозку; адаптація житлових і робочих просторів.

Важливою складовою є індивідуальний план реабілітації, який розробляється мультидисциплінарною командою.

Програми для запобігання суїцидальності серед ветеранів. Проблема суїцидів є гострою для американських ветеранів. На національному рівні існує Національна програма запобігання самогубствам серед ветеранів (National Veteran Suicide Prevention Program), що включає: кризову гарячу лінію Кризова лінія для ветеранів (Veterans Crisis Line); мобільні кризові групи; регіональні програми втручання; психоосвітні кампанії; роботу з сім'ями та громадами.

У законодавстві США передбачено виділення мільярдних бюджетів на профілактику суїцидальності, що підкреслює її пріоритетність.

Лікування залежностей і кризова підтримка. Багато американських ветеранів стикаються з алкогольними та наркотичними залежностями як наслідком бойового стресу. Департамент ветеранів має: спеціалізовані детокс-програми; стаціонарні та амбулаторні програми лікування залежностей; програми подвійної діагностики [66].

Соціальна підтримка ветеранів у США є важливою складовою загальної системи реінтеграції військовослужбовців та здійснюється через поєднання державних, місцевих та громадських ініціатив. Завдяки багаторічному досвіду участі в численних військових конфліктах США сформували одну з найрозвиненіших у світі систем соціального забезпечення ветеранів. Соціальні послуги охоплюють житлову підтримку, правовий супровід, соціальні виплати, підтримку сімей, програми для ветеранів із інвалідністю, а також широкий спектр сервісів, спрямованих на інтеграцію у громаду.

Однією з ключових сфер соціальної підтримки в США є забезпечення стабільних житлових умов для ветеранів, особливо для тих, хто стикається з ризиком бездомності. У межах цієї сфери працюють кілька масштабних програм:

Програма підтримувального житла для ветеранів (Housing and Urban Development – Veterans Affairs Supportive Housing). Це спільна програма Міністерства житлового будівництва і Департаменту ветеранів, що надає ветеранам ваучери на житло та довгострокову соціальну підтримку. Окрім житлової допомоги, учасники отримують доступ до соціальних працівників, психологів і консультантів. Програма зменшила рівень бездомності серед ветеранів більш ніж на 50% за останні десятиліття.

Програма надання житлових кредитів (VA Home Loan Program). Ветерани можуть отримати пільгові кредити на житло з низькими відсотковими ставками та гарантією від держави. Це дозволяє ветеранам і їхнім сім'ям легше придбати власне житло та забезпечити фінансову стабільність після служби.

Гранти на облаштування спеціально адаптованого житла для ветеранів (Specially Adapted Housing Grants). Гранти для ветеранів з інвалідністю на адаптацію житла відповідно до їхніх фізичних потреб, наприклад встановлення пандусів, ліфтів або спеціальних ванних кімнат.

Житлова стабільність розглядається як основа успішної соціальної реінтеграції, що визначає пріоритетність цих програм у державній політиці.

Американська система забезпечує ветеранам широкий спектр фінансових гарантій:

- інвалідні виплати (Disability Compensation) для ветеранів, які зазнали фізичних чи психологічних ушкоджень під час служби;
- Пенсійні програми для ветеранів (Pension Programs) для ветеранів із низьким доходом або похилого віку;
- Доплата за догляд та присутність (Aid and Attendance Allowance) – допомога ветеранам, які потребують стороннього догляду;
- Пільги для утриманців (членів сімей загиблих) (Survivor Benefits) – виплати сім'ям загиблих військових.

Такий підхід дозволяє забезпечити базову економічну безпеку, що є ключовим чинником успішної адаптації [56].

Соціальні послуги відіграють ключову роль у забезпеченні стабільності ветеранів після повернення з війни. Вони зменшують ризик бездомності, ізоляції та поглиблення психічних розладів, сприяють економічній незалежності та соціальній активності. Американська модель показує, що соціальна реінтеграція можлива лише за умови комплексної роботи з ветераном, його родиною та громадою.

Економічна та професійна реінтеграція є ключовими складовими успішного повернення військовослужбовців до цивільного життя. У США розроблено потужну систему підтримки, що охоплює освітні програми, допомогу в працевлаштуванні, професійну підготовку, перекваліфікацію та розвиток ветеранського підприємництва. Такий комплексний підхід дозволяє ветеранам не лише адаптуватися до ринку праці, а й підвищувати власну конкурентоспроможність.

У США функціонує низка програм, спрямованих на підготовку ветеранів до ринку праці:

- Центр працевлаштування ветеранів (Veterans Employment Center): національний онлайн-портал вакансій, резюме та кар'єрних ресурсів.
- Організація з підтримки працевлаштування ветеранів (Hire Heroes USA): громадська організація, що надає консультації, тренінги з кар'єрного розвитку та допомогу в адаптації резюме.
- Американські центри зайнятості (American Job Centers): державні центри зайнятості, які проводять тренінги та сприяють у працевлаштуванні [16].

Окремі програми стимулюють роботодавців наймати ветеранів, надаючи податкові пільги.

Економічна стабільність є фундаментом психологічного відновлення та соціальної інтеграції ветеранів. Американська модель показує, що поєднання професійної освіти, підтримки працевлаштування та розвитку підприємництва забезпечує ветеранам можливість досягти самостійності,

відчуття контролю над життям і повноцінного повернення до цивільного середовища.

Громадські та некомерційні організації відіграють важливу й невід'ємну роль у системі підтримки ветеранів у США. Вони доповнюють державні програми, забезпечуючи гнучкість, персоналізований підхід і широкий спектр послуг, які не завжди можуть бути реалізовані виключно федеральними інституціями. Завдяки тісній співпраці з Департаментом у справах ветеранів, місцевими громадами й приватним сектором, ці організації формують багаторівневу мережу, що охоплює психологічну, соціальну, юридичну, освітню та економічну підтримку.

США мають давню традицію розвитку ветеранського руху, і багато громадських організацій працюють понад сто років. Найвідоміші серед них:

Американський легіон (American Legion). Заснована у 1919 році, організація має мільйони членів і активно бере участь у формуванні державної ветеранської політики. American Legion забезпечує: правову допомогу в оформленні пільг; соціальні програми; підтримку сімей військових; організацію заходів пам'яті. Організація має вагомий вплив на законодавчі ініціативи та адвокацію прав ветеранів [68].

Ветерани іноземних воєн (Veterans of Foreign Wars). Організація підтримує ветеранів закордонних конфліктів, допомагаючи їм оформити документи, отримати соціальні виплати, знайти роботу чи пройти реабілітацію. VFW також активно підтримує сім'ї загиблих [66].

Проект підтримки поранених військовослужбовців (Wounded Warrior Project). Одна з найбільших НУО, що працює з ветеранами, які отримали поранення, травми, ампутації або ПТСР. WWP пропонує: індивідуальну психотерапію; групи підтримки; спортивні та реабілітаційні програми; освітні курси; допомогу у професійному розвитку. Організація відома використанням інноваційних підходів до лікування травми [68].

Команда «Рубікон» (Team Rubicon) – унікальна організація, яка об'єднує ветеранів для проведення гуманітарних та рятувальних місій. Участь у таких місіях сприяє відновленню соціальної активності, формуванню відчуття значущості та подоланню наслідків бойового стресу [58].

Програма допомоги пережившим трагедію (Tragedy Assistance Program for Survivors). Ця організація працює з сім'ями загиблих військових. Вона надає: психологічну підтримку; консультативні послуги; спільноти взаємодопомоги; програми для дітей загиблих [61].

Таким чином, громадський сектор у США є невід'ємною частиною системи реінтеграції військових, забезпечуючи широкий спектр послуг, посилюючи ефективність державних програм і сприяючи сталому поверненню ветеранів до цивільного життя.

Аналіз зарубіжного досвіду реінтеграції військових на прикладі США свідчить про високий рівень системності, комплексності та міжвідомчої взаємодії у сфері підтримки ветеранів. Американська модель демонструє, що успішна реінтеграція можлива лише за умов поєднання медичної, психологічної, соціальної, економічної та правової допомоги, підкріпленої потужною нормативно-правовою базою. Діяльність Департаменту у справах ветеранів у співпраці з громадськими організаціями забезпечує багаторівневу підтримку, орієнтовану на індивідуальні потреби кожного ветерана. Важливою є увага до ментального здоров'я, професійного розвитку, житлового забезпечення та залучення родин до процесу відновлення.

Україна може ефективно адаптувати ключові елементи американської моделі, зокрема створення низькопорогових центрів, цифровізацію послуг, партнерства з НУО та підтримку працевлаштування, що дозволить значно підсилити національну систему реінтеграції військовослужбовців.

2.2. Порівняльний аналіз систем реінтеграції військових в Україні та США.

Порівняльний аналіз систем реінтеграції військових в Україні та США є важливим для визначення ефективних підходів, які можуть сприяти вдосконаленню української моделі підтримки ветеранів. Обидві країни мають різний історичний досвід, масштаби викликів та інституційну структуру, проте їхні системи мають спільну мету – забезпечити військовослужбовцям повноцінне повернення до цивільного життя. Дослідження дозволяє виявити сильні та слабкі сторони кожної моделі, визначити структурні відмінності та спільні елементи, а також виокремити ті інструменти, які можуть бути адаптовані в український контекст для підвищення ефективності національної політики реінтеграції.

Нормативно-правове забезпечення реінтеграції військових у США є значно більш системним, деталізованим і централізованим. Воно включає десятки спеціалізованих законів, що охоплюють медичну, соціальну, економічну й психологічну підтримку. В Україні нормативна база активно розвивається, але поки що залишається фрагментарною та менш узгодженою між відомствами. Основна відмінність – у масштабі, ступені деталізації та стабільності правових механізмів (табл. 2.1.1).

Таблиця 2.1.1

Порівняльний аналіз нормативно-правового забезпечення реінтеграції військових в Україні та США

Критерій	Україна	США
<i>Системність законодавства</i>	Частково систематизоване, у стадії розвитку.	Високо систематизоване, історично сформоване.
<i>Ключовий орган</i>	Міністерство ветеранів, декілька відомств.	ВА – єдиний потужний федеральний орган.
<i>Рівень цифровізації</i>	Зростає.	Високий рівень, інтегровані федеральні системи.

Інституційна система реінтеграції військових в Україні є багатовідомчою та децентралізованою: різні міністерства, місцеві громади та соціальні служби відповідають за окремі напрями підтримки. У США система значно більш централізована, оскільки Департамент у справах ветеранів забезпечує медичну, соціальну, психологічну й економічну допомогу в межах єдиної структури. Це забезпечує узгодженість рішень, сталість послуг та спрощує доступ ветеранів до підтримки (табл. 2.2.2).

Таблиця 2.2.2

Порівняльний аналіз інституційної системи реінтеграції військових в Україні та США

Критерій	Україна	США
<i>Модель управління</i>	Децентралізована, багатовідомча.	Централізована, єдиний орган.
<i>Взаємодія між інституціями</i>	Часто фрагментарна.	Чітко координована.
<i>Доступ до послуг</i>	Ускладнений через множинність структур.	«Єдине вікно» через VA.
<i>Стійкість системи</i>	Залежить від реформ та бюджету.	Стабільна, історично сформована.

Медична та психологічна реінтеграція в Україні розвивається, проте поки що характеризується нерівномірністю доступу до послуг, нестачею спеціалізованих центрів і фахівців з роботи з бойовою травмою. У США ця система є більш структурованою та масштабною завдяки діяльності VA, мережі Vet Centers та спеціалізованих програм лікування ПТСР. Американська модель забезпечує довготривалу, доказову й інтегровану підтримку ветеранів у всіх штатах (табл. 2.2.3).

Таблиця 2.2.3

Порівняльний аналіз медичної та психологічної реінтеграції військових в Україні та США

Критерій	Україна	США
<i>Спеціалізовані центри</i>	Обмежена кількість, переважно у великих містах.	Розгалужена мережа VA та Vet Centers.
<i>Лікування ПТСР</i>	Частково доступне, різна якість послуг.	Доказові методи, спеціальні PTSD Clinics.
<i>Довготривалі програми</i>	Переважно короткотермінові.	Тривала підтримка та спостереження.
<i>Доступність у регіонах</i>	Нерівномірна.	Національне покриття.
<i>Кваліфікація фахівців</i>	Нестача вузьких спеціалістів.	Високо підготовлений персонал VA.

Соціальна підтримка ветеранів в Україні поступово розширюється, однак залишається фрагментованою та залежною від місцевих ресурсів. Житлові програми, допомога сім'ям та соціальні послуги реалізуються через різні структури, що ускладнює доступ. У США соціальна підтримка є більш комплексною: програми HUD-VASH, системна робота соціальних працівників VA, підтримка родин і ветеранів з інвалідністю забезпечують стабільність та безперервний супровід ветерана (табл. 2.2.4).

Таблиця 2.2.4

Порівняльний аналіз соціальної підтримки реінтеграції військових в Україні та США

Критерій	Україна	США
<i>Житлова підтримка</i>	Обмежені програми, залежні від бюджету.	Розвинені програми HUD-VASH, пільгові кредити.
<i>Соціальний супровід</i>	Здійснюється різними службами.	Єдиний кейс-менеджмент VA.
<i>Підтримка сімей</i>	Часткова, переважно консультативна.	Широкі сімейні програми та пільги.

Продовження таблиці 2.2.4

<i>Допомога ветеранам з інвалідністю</i>	Розвивається.	Спеціалізовані центри та грантові програми.
<i>Роль соціальних працівників</i>	Недостатня кількість фахівців.	Сильний інститут соціальної роботи в VA.

В Україні економічна та професійна реінтеграція ветеранів включає окремі програми працевлаштування, перекваліфікації та підтримки бізнесу, проте їх масштаб і сталість поки що обмежені. У США ці механізми значно потужніші: GI Bill забезпечує доступ до освіти, VR&E підтримує ветеранів з інвалідністю, а державні та громадські програми сприяють працевлаштуванню та розвитку підприємництва. Американська модель є більш комплексною й охоплює всі етапи економічного відновлення ветерана (табл. 2.2.5).

Таблиця 2.2.5

Порівняльний аналіз економічної та професійної реінтеграції військових в Україні та США

Критерій	Україна	США
<i>Освітні можливості</i>	Обмежені, вибіркові програми підтримки	GI Bill — повна оплата освіти та проживання
<i>Професійна реабілітація</i>	Наявна, але нерівномірно доступна	VR&E — розвинена система для ветеранів з інвалідністю
<i>Працевлаштування</i>	Залежить від місцевих служб	Національні центри зайнятості для ветеранів
<i>Підтримка бізнесу</i>	Гранти, локальні ініціативи	SBA Veterans Programs, Boots to Business
<i>Системність підтримки</i>	Часткова, фрагментарна	Комплексна, багаторівнева та стабільна

У Україні громадські та волонтерські організації відіграють ключову роль у реінтеграції ветеранів, часто компенсуючи прогалини державної

системи: вони надають психологічну допомогу, юридичні консультації, підтримку сімей і розвивають ветеранські спільноти. У США НУО діють у партнерстві з державою, доповнюючи роботу VA та реалізуючи масштабні програми ментального здоров'я, працевлаштування та соціальної адаптації. Їхня діяльність системно фінансується та інтегрується в національну політику підтримки ветеранів.

Таблиця 2.2.5

Порівняльний аналіз участі громадських та волонтерських організацій у реінтеграції військових в Україні та США

Критерій	Україна	США
<i>Роль у системі підтримки</i>	Компенсують недоліки держави	Доповнюють і підсилюють державні програми
<i>Масштаб діяльності</i>	Локальний, часто волонтерський	Національний, велика інфраструктура
<i>Фінансування</i>	Гранти, волонтерство, донори	Державні контракти, фундації, стале фінансування
<i>Взаємодія з державою</i>	Нерегулярна, залежить від проєктів	Інституційні партнерства, меморандуми з VA
<i>Сфера послуг</i>	Психологія, соціальна допомога, адвокація	Ментальне здоров'я, реабілітація, працевлаштування, сімейні програми

Попри різний історичний досвід, масштабність військових операцій та рівень економічного розвитку, системи реінтеграції військових в Україні та США мають низку спільних рис. Обидві моделі прагнуть забезпечити комплексну підтримку ветеранів, поєднуючи медичні, психологічні, соціальні та економічні інструменти. Спільними є орієнтація на індивідуальні потреби ветерана, розвиток нормативної бази, багаторівнева співпраця держави й громадськості та поступова цифровізація послуг (табл. 2.2.6).

**Порівняльний аналіз спільних та відмінних рис у реінтеграції
військових в Україні та США**

Категорія	Україна	США
Нормативно-правова база	Обидві країни створюють законодавчі основи підтримки ветеранів.	США має значно системнішу, деталізовану та усталену базу.
Орган управління реінтеграцією	Органи влади приділяють увагу ветеранам.	В Україні система фрагментована, у США – централізована.
Медична підтримка	Медична допомога – ключовий елемент реінтеграції	США має значно більше ресурсів, фахівців, інфраструктури.
Психологічна допомога	Психічне здоров'я – пріоритет.	США має глибші, науково обґрунтовані та тривалі програми.
Соціальні послуги	Обидві країни визнають значення соціальної стабільності.	В Україні підтримка менш системна.
Житлова підтримка	Житлова безпека – фактор реінтеграції.	США має масштабні та системні програми.
Професійна підготовка та працевлаштування	Професійна адаптація – важлива частина реінтеграції.	США має значно ширшу та фінансово підтриману систему.
Ветеранське підприємництво	Сприяння бізнес-активності ветеранів.	США підтримує підприємництво системно.
Роль громадських організацій	Висока громадська активність.	У США НУО працюють у стабільному партнерстві з державою.
Цифровізація	Цифрові інструменти спрощують доступ до послуг.	США має більш інтегровані цифрові системи.
Робота з сім'ями	Родина – частина реінтеграції.	США надає ширшу й системнішу підтримку.
Фінансування	Обидві країни прагнуть залучати додаткові ресурси.	США має значно більші бюджети та сталі механізми.
Підготовка фахівців	Розвиток професійних кадрів – необхідність.	США має великі навчальні центри, підготовку PTSD-терапевтів.
Доступність послуг у регіонах	Спроби охопити всі регіони.	Українська система нерівномірна.

Порівняльний аналіз систем реінтеграції військових в Україні та США засвідчує як наявність спільних підходів, так і суттєві структурні відмінності. Обидві моделі визнають важливість комплексної підтримки, що охоплює медичний, психологічний, соціальний та економічний аспекти, а також потребу в залученні громадських організацій. Водночас американська система є значно більш централізованою, стабільною та ресурсно забезпеченою, спирається на потужний Департамент у справах ветеранів і розвинену інфраструктуру Vet Centers. Українська модель перебуває у фазі активного становлення, демонструє динамічний розвиток і прагнення до цифровізації, однак залишається фрагментованою та залежною від місцевих можливостей.

Результати порівняння дозволяють виокремити ключові напрями вдосконалення української системи – підсилення міжвідомчої координації, розбудову спеціалізованих служб, стандартизацію послуг та адаптацію ефективних американських практик.

2.3. Шляхи вдосконалення української системи реінтеграції військових на основі досвіду США.

Необхідність модернізації української системи реінтеграції військовослужбовців стає особливо актуальною в умовах повномасштабної війни та зростання кількості ветеранів, які потребують підтримки. Україна вже сформувала важливі механізми допомоги, проте система залишається фрагментованою й потребує подальшого інституційного зміцнення. Досвід США, де діє одна з найефективніших моделей реінтеграції у світі, може стати цінним орієнтиром для удосконалення національної політики. Аналіз американських практик дозволяє окреслити конкретні напрями розвитку, які забезпечать комплексність, доступність і результативність підтримки українських військових.

Посилення нормативно-правового забезпечення є ключовою умовою створення ефективної системи реінтеграції військових в Україні. Сьогодні

нормативна база активно формується, однак залишається фрагментарною, недостатньо узгодженою між відомствами та не забезпечує комплексності підтримки на всіх етапах повернення ветеранів до цивільного життя. На відміну від США, де реінтеграційна політика спирається на десятки стабільних федеральних законів і стратегічних програм, українське законодавство часто реагує на актуальні виклики, але не має довгострокової структурованої рамки.

Першим напрямом удосконалення має стати кодифікація та систематизація законодавства, що дозволить уникнути дублювання норм, прогалин і суперечностей. Доцільним є створення єдиного законодавчого акту або комплексної програми реінтеграції, яка об'єднає медичну, психологічну, соціальну, освітню та економічну підтримку.

Другим важливим кроком є чітке визначення повноважень усіх інституцій, включно з Міністерство ветеранів, МОЗ, МОН, Міністерство соціальної політики та органами місцевого самоврядування. Це забезпечить координацію, відповідальність і ефективне використання бюджетних коштів.

Також необхідно впровадити довгострокову національну стратегію реінтеграції військових, що врахує досвід США, визначить стандарти послуг, механізми фінансування та індикатори якості. Стратегічна стабільність дозволить Україні вибудувати цілісну, передбачувану та результативну систему підтримки ветеранів.

Реформування інституційної структури є одним із ключових напрямів удосконалення системи реінтеграції військових в Україні, оскільки нинішня модель характеризується багатовідомчістю, дублюванням функцій і недостатньою координацією. На відміну від США, де Департамент у справах ветеранів (VA) є єдиним потужним органом, що охоплює всі напрями підтримки – від медицини до працевлаштування, – українська система розподілена між Міністерство ветеранів, МОЗ, Міністерство соціальної політики, МОН, Міноборони та органами місцевої влади. Це створює

складнощі в доступності послуг, ускладнює бюрократичні процеси та знижує ефективність реінтеграції.

Першим кроком має стати розширення повноважень Міністерство ветеранів, перетворення його на центральний координуючий орган із можливістю контролю якості послуг, стандартизації процедур та управління ключовими програмами. За зразком VA, Міністерство ветеранів може стати «єдиним вікном» для отримання медичної, соціальної, психологічної, правової й економічної допомоги.

Другим компонентом реформи є створення інтегрованої платформи управління, яка об'єднає реєстри ветеранів, інструменти обліку, електронні послуги, кейс-менеджмент і систему супроводу.

Також важливим є підсилення міжвідомчої взаємодії, включно з розробкою протоколів співпраці між міністерствами, місцевими громадами та неурядовими організаціями.

У результаті Україна зможе побудувати більш злагоджену, централізовану та ефективну інституційну систему реінтеграції ветеранів.

Розбудова сучасної медичної та психологічної підтримки. Медична та психологічна реінтеграція є ключовими елементами відновлення ветеранів, а тому потребує суттєвого посилення та структурної модернізації. Україна вже робить кроки у цьому напрямі, однак система залишається нерівномірною, із нестачею спеціалізованих центрів та фахівців, особливо у віддалених регіонах. З огляду на американський досвід доцільним є створення мережі низькопорогових центрів підтримки на зразок Vet Centers, які працюють поза лікарняними умовами та забезпечують доступ до психологічної допомоги, кризового втручання та сімейної підтримки.

Важливим напрямом є стандартизація лікування ПТСР, впровадження доказових методів терапії (CPT, EMDR, PE), підготовка спеціальних PTSD-терапевтів та розвиток мультидисциплінарних команд. Крім того, необхідно запровадити систему довгострокового медичного спостереження, адже наслідки бойової травми можуть проявлятися через роки після демобілізації.

Суттєву роль відіграватиме телемедицина, яка може забезпечити рівний доступ до психологічної підтримки в громадах, а також цифрові інструменти для ведення реабілітаційних маршрутів. Розвиток реабілітаційних центрів для поранених, інноваційних технологій протезування та програм фізичної реабілітації має стати пріоритетом державної політики.

Вдосконалення соціальної підтримки ветеранів. Соціальна підтримка є фундаментом успішної реінтеграції, оскільки визначає якість життя ветерана в громаді, стабільність його сімейних стосунків та рівень соціальної інтеграції. В Україні цей напрям потребує подальшого зміцнення та систематизації. На першому місці стоїть розвиток єдиного кейс-менеджменту, який забезпечить координацію між медичними, соціальними, психологічними та економічними службами, усуваючи фрагментарність системи.

Необхідно розширювати житлові програми для ветеранів, створювати умови для доступного кредитування, адаптації житла для осіб з інвалідністю, а також локальних шелтерів і підтриманого проживання для ветеранів у кризових ситуаціях. Досвід США демонструє, що житлова стабільність є передумовою успішної реінтеграції, а тому має бути стратегічним пріоритетом.

Окремого підсилення потребує підтримка сімей військових, включно з консультаційними, освітніми, психотерапевтичними та соціальними програмами для дітей.

Крім того, громади мають активно розвивати ветеранські простори, центри підтримки, клуби взаємодопомоги та соціальні ініціативи, які зміцнюють соціальні зв'язки та включеність ветеранів.

Посилення економічної та професійної реінтеграції. Економічна стабільність є одним із найважливіших факторів відновлення ветеранів після служби. Для України перспективним є запровадження національної програми освітньої підтримки, аналогічної до GI Bill, яка надаватиме ветеранам доступ до безкоштовної освіти, курсів перекваліфікації та програми професійного

розвитку. Такий підхід дозволить підвищити конкурентоспроможність ветеранів на ринку праці та сприятиме їх економічній незалежності.

Також важливим є розширення програм професійної реабілітації, включно зі створенням центрів перекваліфікації, тренінгів з ринково затребуваних навичок, кар'єрного консультування та інструментів для адаптації робочих місць ветеранів із інвалідністю.

Особливу увагу варто приділити підтримці ветеранського підприємництва: бізнес-інкубатори, грантові програми, пільгове кредитування, менторські мережі та спеціалізовані тренінги. Американський досвід показує, що ветерани мають високий потенціал для створення власних підприємств, а державна підтримка у цьому напрямі суттєво підвищує економічну активність громади.

Окрім того, потрібно розвивати національну систему працевлаштування ветеранів, створюючи платформи вакансій, партнерські програми з бізнесом, стажування та привілеї для роботодавців, які наймають ветеранів.

Підвищення якості підготовки фахівців. Ефективність системи реінтеграції значною мірою залежить від професійного рівня спеціалістів, які працюють з ветеранами. В Україні існує потреба у глибокому оновленні та стандартизації підготовки психологів, соціальних працівників, реабілітологів, кейс-менеджерів та медичного персоналу. Досвід США демонструє важливість спеціалізованої підготовки щодо роботи з бойовою травмою, включно з лікуванням ПТСР, тривожних і депресивних розладів, травматичних ушкоджень мозку.

Необхідним є впровадження навчальних програм і сертифікацій, які відповідатимуть міжнародним стандартам, зокрема за методиками СРТ, РЕ, EMDR. Крім того, слід стимулювати розвиток мультидисциплінарних команд, що поєднують медиків, психологів, соціальних працівників, юристів та фахівців із працевлаштування.

Важливим напрямом є створення центрів підготовки та підвищення кваліфікації, у яких фахівці зможуть отримувати сучасні знання та доступ до

інноваційних практик. Україна також має розширювати співпрацю з міжнародними партнерами, зокрема США, щодо навчальних програм, стажувань, обмінів та тренінгів.

Підвищення рівня професійної підготовки стане основою для формування якісної, ефективної та стабільної системи реінтеграції ветеранів.

Аналіз напрямів удосконалення української системи реінтеграції військових свідчить про значний потенціал її розвитку на основі адаптації ефективних елементів американського досвіду. Найважливішими кроками є зміцнення нормативно-правової бази, підвищення координації між інституціями, створення інтегрованої моделі підтримки та розбудова мережі медичних і психологічних центрів. Не менш важливо посилити соціальну, економічну та освітню підтримку ветеранів, забезпечивши рівний доступ до послуг у всіх громадах.

Особлива роль належить підготовці фахівців, формуванню стандартів роботи з бойовою травмою та впровадженню сучасних технологій реабілітації. Досвід США демонструє, що системність, довготривалість і комплексність є ключовими чинниками успішної реінтеграції.

Впровадження запропонованих кроків дозволить Україні створити ефективну, стійку та гуманну систему підтримки військовослужбовців, яка відповідатиме сучасним викликам та забезпечить повноцінне повернення ветеранів до мирного життя.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було здійснено ґрунтовний аналіз зарубіжних підходів до реінтеграції військовослужбовців, зосереджений на досвіді Сполучених Штатів Америки, а також проведено порівняння з українською системою та визначено ключові напрями її удосконалення. Дослідження засвідчило, що модель реінтеграції США відзначається високою системністю, стабільністю та чіткою структурною організацією. Центральну роль у ній відіграє Департамент у справах ветеранів (VA), який забезпечує комплексну медичну, психологічну, соціальну та економічну підтримку, що охоплює весь життєвий цикл ветерана. Значну увагу приділено лікуванню ПТСР, професійній адаптації, освітнім програмам та розвитку мережі Vet Centers, які є важливими інституціями низького порогу доступу.

Порівняльний аналіз продемонстрував, що в Україні також існують важливі елементи системи підтримки, однак вони залишаються фрагментарними, нерівномірно розподіленими між регіонами та залежать від ресурсів окремих громад і відомств. Українська система потребує більшої структурованості, міжвідомчої координації та стандартизації послуг. Позитивним є розвиток цифрових сервісів, зростання ролі громадських організацій та впровадження нових програм медичної й психологічної допомоги.

На основі аналізу американської моделі визначено низку стратегічних напрямів удосконалення української системи: оновлення нормативно-правової бази, розширення повноважень Міністерство ветеранів, створення єдиної інтегрованої структури реінтеграції, розвиток мережі психологічних центрів, посилення соціальної та економічної підтримки, а також розбудова системи професійної підготовки фахівців.

Таким чином, другий розділ підтверджує, що адаптація успішних міжнародних практик може стати потужним ресурсом для формування ефективної, сучасної та стійкої системи реінтеграції військових в Україні, здатної забезпечити їхнє повноцінне повернення до цивільного життя.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було комплексно вирішено всі поставлені завдання, що дозволило сформувати цілісне уявлення про реінтеграцію військовослужбовців у сучасному українському контексті та визначити перспективні напрями розвитку національної системи підтримки ветеранів.

Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентним масштабом участі українських військовослужбовців у повномасштабній війні та різким зростанням потреби у системній, науково обґрунтованій підтримці їхнього повернення до цивільного життя. Реінтеграція ветеранів стає ключовим викликом для держави, громад та фахівців соціальної сфери, оскільки від ефективності цієї системи залежить психологічна стабільність, соціальна безпека та сталий розвиток суспільства у післявоєнний період.

1. Розкрито поняття, сутність і зміст реінтеграції військовослужбовців, що повертаються до цивільного життя. Встановлено, що реінтеграція є багатовимірним процесом відновлення особистості, який охоплює психологічний, соціальний, економічний, освітній, правовий та культурний виміри. Вона не зводиться до повернення додому, а передбачає глибоку адаптацію особистості до мирного середовища, відновлення соціальних ролей, стосунків і почуття безпеки. Визначено соціально-історичні передумови формування цього поняття та його значущість у період повномасштабної війни. Проаналізовані теоретичні підходи дозволили визначити реінтеграцію як комплексну систему заходів, необхідних для повноцінного відновлення військовослужбовців у суспільстві.

2. Проаналізовано ключові чинники, які визначають успішність реінтеграції. Дослідження засвідчило провідну роль психологічних ресурсів, соціального оточення, економічних можливостей, правових гарантій, а також культурно-освітніх і організаційно-інфраструктурних умов, що забезпечують доступність і безперервність підтримки. Особливе значення мають пережитий бойовий досвід, рівень психологічних травм, підтримка сім'ї та

громади, доступність медичних і соціальних послуг, можливості працевлаштування й професійної адаптації. Аналіз продемонстрував, що поєднання індивідуальних ресурсів ветерана та системної підтримки держави істотно підвищує шанси на успішне повернення до цивільного життя.

3. Проаналізовано специфіку української системи реінтеграції та оцінено ефективність державних і громадських програм. Виявлено, що попри наявні позитивні зрушення та розвиток цифрових сервісів, система залишається фрагментарною та нерівномірною, потребує розширення інституційної спроможності, стандартизації послуг та підвищення міжвідомчої координації. Ефективність програм значною мірою залежить від локальних ресурсів, що зумовлює потребу у стандартизації, посиленні міжвідомчої взаємодії та розвитку доступної мережі підтримки.

4. Здійснено порівняльний аналіз українського та американського досвіду. Він продемонстрував суттєві відмінності між українською та американською моделями реінтеграції. Система США базується на чіткому розмежуванні функцій державних інституцій, стабільному фінансуванні, постійній міжвідомчій взаємодії та розгалуженій мережі сервісів – від медичної та психологічної допомоги до освітніх програм, житлових грантів і підтримки працевлаштування. Українська модель перебуває у стадії активного формування, має значний потенціал, але характеризується фрагментарністю, нерівним доступом до послуг та нестачею стандартизованих механізмів супроводу ветеранів. Орієнтація на міжнародні практики дозволила визначити шляхи вдосконалення: посилення інституційної спроможності Міністерства ветеранів, створення інтегрованої системи реінтеграції «one-stop», розбудова мережі центрів для ветеранів, розвиток комплексних програм психологічного лікування модернізація освітніх та професійних сервісів, а також розширення співпраці з громадами та громадськими організаціями. Такі кроки відповідають кращим світовим моделям і можуть суттєво підвищити ефективність національної системи підтримки ветеранів.

Отже, дослідження підтверджує необхідність глибокої модернізації української системи реінтеграції з урахуванням кращих міжнародних практик, що дозволить забезпечити військовим повноцінне, гідне та безпечне повернення до мирного життя.

ДЕКЛАРАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ГШІ

Автори заявляють про використання генеративного ШІ у процесі дослідження та підготовки рукопису. Відповідно до таксономії GAIDeT (2025), наведені нижче завдання були делеговані інструментам генеративного ШІ за повного людського нагляду:

- Генерування ідей
- Вибір методів дослідження
- Вичитування та редагування
- Переклад
- Виявлення трендів

Використаний інструмент генеративного ШІ: ChatGPT.

Повну відповідальність за фінальний рукопис несуть автори.

Інструменти генеративного ШІ не зазначаються як автори та не несуть відповідальності за кінцеві результати.

Декларацію подав(ла): Марина ЯКУБЕНКО

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андросюк В., Галустьян О. Міжнародний досвід психологічної підтримки поліцейських і військовослужбовців перед звільненням зі служби. *Юридична психологія*. № 35. Т. 2. 2024. <https://doi.org/10.33270/03243502.34>.
2. Без броні: єдина база ініціатив для ветеранів. *Facebook*. https://www.facebook.com/bezbroni/?locale=uk_UA (дата звернення: 12.10.2025).
3. Белінська Н., Сафін О. Вплив соціально-психологічного супроводу на процес реінтеграції військовослужбовців та ветеранів війни. Теорія та практика психокорекції особистості: зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Умань, 26 жовт. 2023 р.). Умань, 2023. С. 12-15.
4. Боснюк В., Камардіна С. Інноваційні підходи до реабілітації та реінтеграції військовослужбовців. *Психологічні читання*. 2025. С. 49-51.
5. Войтовська А. Роль інклюзивної проєктної діяльності в реінтеграції військовослужбовців до цивільного життя. *Соціальна робота та соціальна освіта*. № 1(14). 2025. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(14\).2025.331014](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(14).2025.331014).
6. Всеукраїнська програма ментального здоров'я. *Ти як?* URL : <https://howareu.com/pro-programu> (дата звернення: 05.05.2025 р.).
7. Грішнова О., Лисенко В. Реінтеграція учасників бойових дій у цивільне життя: проблеми зайнятості та шляхи їх розв'язання. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2024. С. 146-156.
8. Деякі питання Міністерства у справах ветеранів : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 р. № 1175-2018-п : станом на 21.07.2025. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 11.09.2025 р.).
9. Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2022 р. № 1338-2022-п : станом на 02.08.2025.

Відомості Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 11.09.2025 р.).

10. Житло для ветеранів й ветеранок та їхніх родин: повний гід по державних програмах. *Міністерство у справах ветеранів України.* URL : <https://mva.gov.ua/zhitlo-dlya-veteraniv-y-veteranok-ta-ihnih-rodin-povniy-gid-po-derzhavnih-programah#:~:text=>. (дата звернення: 13.09.2025 р.)

11. Захаріна Т. Реінтеграція військовослужбовців як складник соціальної політики та соціальної роботи. *Наука і освіта: наук.-практ. журнал.* № 2. 2023. С. 27-33.

12. Клеван В., Мельничук О. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців: стан і перспективи. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів.* 2025. С. 580-584.

13. Клесман О. Перспективи соціального підприємництва для реінтеграції військовослужбовців та їхніх сімей: менторство жінок в ІТ під час війни на прикладі проєкту «Будь». *Соціальне підприємництво як інструмент відновлення України: тези доповідей (м. Чернігів, 16 верес. 2024 р.).* Чернігів, 2024. С. 34-36.

14. Клименко О. Перспективи реінтеграції ветеранів ЗСУ у цивільне життя: організація надання медичної, психологічної та соціальної підтримки. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2025. С. 222-228.

15. Корнієвська А. Психологічні аспекти реінтеграції та реадаптації військовослужбовців після звільнення з полону. *Габітус.* Вип. 69. Т. 1. 2025. С. 156-159.

16. Костишин Е., Грицанюк В., Шевців Ю. Досвід США щодо реінтеграції ветеранів війни до цивільного життя. *Соціальна робота та соціальна освіта.* № 1(12). 2024. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(12\).2024.305055](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(12).2024.305055) (дата звернення: 13.02.2025 р.).

17. Кошман О. Соціальний менеджмент в контексті реінтеграції ветеранів війни в умовах воєнного та повоєнного часу. *Соціальна робота:*

реалії та перспективи: зб. наук. пр. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 18-19 берез. 2025 р.). Полтава, 2025. С. 48-52.

18. Лепехова А., Субота В., Мезенцева-Федоренко М. Реабілітація та реінтеграція військовослужбовців та ветеранів: психологічна готовність та міжнародне сприяння. Сучасні підходи до реабілітації та реадаптації військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей: зб. матер. першої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 груд. 2024 р.). Харків, 2024. С. 235-238.

19. Малишева Т., Вольнова Л. Психологічні чинники соціальної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас. Освіта і наука – 2024: зб. наук. пр. уч. звіт.-наук. конф. студ. та аспір. Фак-ту псих. (м. Київ, 9-11 квіт. 2024 р.). Київ, 2024. С. 145-147.

20. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. URL : <https://me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення: 13.05.2025 р.).

21. Міністерство освіти і науки. URL : <https://mon.gov.ua/> (дата звернення: 13.05.2025 р.).

22. Міністерство охорони здоров'я України. URL : <https://moz.gov.ua/uk/pro-ministerstvo> (дата звернення: 13.05.2025 р.).

23. Міністерство соціальної політики. URL : <https://www.msp.gov.ua/about> (дата звернення: 13.05.2025 р.).

24. Міністерство у справах ветеранів. URL : <https://mva.gov.ua/category/60-pro-nas> (дата звернення: 13.05.2025 р.).

25. Міхєєва Л., Олійник М. Ресоціалізація та реінтеграція військовослужбовців як можливість повернення до мирного життя. Modern Ways Of Development Of Science And The Latest Theories: abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference. (Madrid, December 11-13, 2023). 2023. С. 377-381.

26. Мріємо та діємо разом: гранти та інші можливості. URL : <https://mriemotadiemorazom.org/> (дата звернення: 04.09.2025 р.).

27. Нагорна Н. Соціально-психологічна реінтеграція військовослужбовців, учасників бойових дій та членів їх сімей через

залучення до освітніх проєктів. Психологічна допомога обдарованим учням та студентам в умовах воєнного стану: тези допов. XIV наук.-практ. семін. (м. Київ, 20 жовт. 2022 р.). Київ, 2022. С. 27-29.

28. Нам'ясенко В. Огляд питання реінтеграції військових як складової вирішення гуманітарного питання повоєнного розвитку України. Економіка та суспільство. Вип. 68. 2024. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-16> (дата звернення: 03.03.2025 р.).

29. Ординович В. Закордонний досвід соціальної реінтеграції ветеранів військової служби. Педагогічна Академія: наукові записки. Вип. 9. 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13380199> (дата звернення: 01.02.2025 р.).

30. Павленко А., Сташук О. Проблематика процесу реінтеграції ветеранів війни як особливої групи клієнтів соціальної роботи. Соціально-психологічна робота: інновації, стратегії та можливості: зб. матер. круг. столу з міжнар. уч. 2025. С. 37-41.

31. Павліха Н. Роль освіти та освітнього середовища в процесі реінтеграції ветеранів. Реінтеграція ветеранів у цивільне суспільство та перспективи відбудови України: зб. тез допов. VII Міжнар. благ. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 17 трав. 2024 р.). Луцьк, 2024. С. 57-63.

32. Петреченко С. Посттравматичний синдром у військовослужбовців: причини, симптоми та методи лікування. Психологія та соціальна робота. № 1. 2023. С. 30-36.

33. Повернись живим: благодійний фонд. URL : https://monstrov.org/gad_source=1&gad_campaignid= (дата звернення: 11.09.2025 р.).

34. Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо уточнення деяких норм закону : Закон України від 08.10.2024 р. № 4000-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4000-20#Text> (дата звернення: 03.08.2025 р.).

35. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI : станом на 12.09.2025. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення: 11.09.2025 р.).

36. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей та внесення зміни до Класифікатора соціальних послуг : Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.04.2024 р. № z0828-24. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0828-24#Text> (дата звернення: 01.09.2025 р.).

37. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо створення та функціонування ветеранських просторів : Наказ Міністерства у справах ветеранів України від 05.06.2024 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0168923-24#Text> (дата звернення: 03.09.2025 р.).

38. Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військовослужбовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб і членів їх сімей : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.04.2011 р. № 446-2011-п : станом на 20.12.2024. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.09.2025 р.)

39. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 р. № 1053-IX : станом на 01.01.2025. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення: 08.09.2025 р.).

40. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII : станом на 22.09.2025. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 11.08.2025 р.).

41. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII : станом на 27.09.2025. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 09.08.2025 р.)

42. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII : станом на 04.04.2025. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 05.09.2025 р.).

43. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 р. № 1209-р. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.08.2025 р.).

44. Програма реінтеграції ветеранів IREX. URL : <https://veteran-reintegration.in.ua/> (дата звернення: 11.09.2025 р.).

45. Простір можливостей ветеранів: громадська організація. URL : <https://pm.in.ua/> (дата звернення: 04.09.2025 р.).

46. Разом : проєкт. *Український ветеранський фонд*. URL : <https://veteranfund.com.ua/razom-proiekt-z-navchannia-ta-pratsevlashtuvannia-dlia-veteraniv-veteranok-ta-chleniv-ikhnikh-rodyn/> (дата звернення: 06.08.2025 р.).

47. Реабілітаційна платформа України: проєкт. URL : <https://rehabukraine.com/about/> (дата звернення: 07.08.2025 р.).

48. Сичова В., Вакулько С. Концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. Вип. 102. 2024. С. 131-143.

49. Соловей-Лагода О., Жалюк С. Психологічна обізнаність членів родини військовослужбовців як чинник їх ефективної реінтеграції у

цивільному житті. Вісник Донецького національного університету імені В. Стуса. Серія: Психологічні науки. 2025. С. 88-97.

50. Тамарін С. Психологічні аспекти соціальної реінтеграції військових у цивільне життя. Проблеми психології діяльності в особливих умовах: матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 23 квіт. 2025 р.). Черкаси, 2025. С. 199-202.

51. Чалкова, І. Особливості соціальної реінтеграції військовослужбовців до умов мирного життя. Юність науки – 2022: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства : зб. тез XII Міжнарод. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 15-16 трав. 2022 р.). Чернігів, 2022. С. 223-224.

52. Шаулов П. Ветеранське соціальне підприємництво як інструмент соціальної реінтеграції ветеранів війни. Соціальне підприємництво як інструмент відновлення України: тези доповідей (м. Чернігів, 16 верес. 2024 р.). Чернігів, 2024. С. 23-26.

53. Яремко Р., Ткачик О. Проблематика соціальної реінтеграції військовослужбовців та роль ветеранських організацій і засобів масової інформації в її вирішенні. Актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів: зб. матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 жовт. 2024 р.). Київ, 2024. С. 356-359.

54. About GI Bill benefits. *U.S. Department of Veterans Affairs*. URL : <https://www.va.gov/education/about-gi-bill-benefits/> (дата звернення: 12.09.2025 р.).

55. Department of Veterans Affairs Act of 10.52.1988 № H.R.3471. *Congressional Research Service*. URL : <https://www.congress.gov/bill/100th-congress/house-bill/3471> (дата звернення: 12.09.2025 р.).

56. HUD-Veterans Affairs Supportive Housing Program. URL : <https://www.hudexchange.info/programs/hud-vash/> (дата звернення: 10.09.2025 р.).

57. Post-9/11 GI Bill (Chapter 33). *U.S. Department of Veterans Affairs*. URL : <https://www.va.gov/education/about-gi-bill-benefits/post-9-11/>.
58. Team Rubicon. URL : <https://teamrubiconusa.org/> (дата звернення: 12.09.2025 р.).
59. The PACT ACT and your VA benefits. *U.S. Department of Veterans Affairs*. URL : <https://www.va.gov/resources/the-pact-act-and-your-va-benefits/> (дата звернення: 12.09.2025 р.).
60. The Vocational Rehabilitation and Employment Program. *Congressional Research Service*. URL : https://www.congress.gov/crs_external_products/RL34627/RL34627.19.pdf (дата звернення: 02.09.2025 р.).
61. Tragedy Assistance Program for Survivors. URL : <https://www.taps.org/> (дата звернення: 03.09.2025 р.).
62. U.S. Department of Veterans Affairs. URL : <https://www.va.gov/> (дата звернення: 04.09.2025 р.).
63. Veteran Hub. URL : <https://veteranhub.com.ua/analytics/baza-znan/> (дата звернення: 02.09.2025 р.).
64. Veterans Benefits Act of 2003. *Congressional Research Service*. URL : <https://www.congress.gov/bill/108th-congress/house-bill/2297> (дата звернення: 01.09.2025 р.).
65. Veterans Health Administration. URL : <https://www.va.gov/health/> (дата звернення: 04.08.2025 р.).
66. Veterans of Foreign Wars. URL : <https://www.vfw.org/> (дата звернення: 02.08.2025 р.).
67. We are the American Legion. *American Legion*. URL : <https://www.legion.org/> (дата звернення: 04.08.2025 р.).
68. Wounded Warrior Project. URL : <https://www.woundedwarriorproject.org/> (дата звернення: 25.08.2025 р.).
69. Suchikova Y., Tsybuliak N., & Teixeira da Silva J. A. & Nazarovets S. GAIDeT (Generative AI Delegation Taxonomy): A taxonomy for humans to delegate tasks to generative artificial intelligence in scientific research and publishing. *Accountability in Research, in press*. 2025. <https://doi.org/10.1080/08989621.2025.2544331> (дата звернення: 15.10.2025).